

Ν. ΚΑΤΣΙΚΟΥΔΗΣ

ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΓΕΜΟΝΙΚΗ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΟΥ ΠΥΡΡΟΥ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ*

Στο βόρειο τμήμα του Ιερού της Δωδώνης και ανατολικά της Ιεράς Οικίας ο Δ. Ευαγγελίδης¹ ανέσκαψε οικοδόμημα διαστάσεων 16,50x9,50 μ., τμήμα του οποίου είχε αποκαλύψει ο Γ. Σωτηριάδης². Το οικοδόμημα, εν μέρει κάτω από την παλαιοχριστιανική βασιλική, χωρίζεται σε δύο μέρη με εγκάρσιο τοίχο κατασκευασμένο από διάφορους λίθους και αναπαρίσταται ως τεράστιος ή εξάστιλος πρόστυλος δωρικός ναός αποτελού-

* Την καθηγήτρια Λ. Μαραγκού ευχαριστώ θερμά για τις παρατηρήσεις της στο αρχικό κείμενο. Η αντιγραφή των σχεδίων οφείλεται στον σχεδιαστή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Γ. Διαμαντόπουλο, τον οποίο ευχαριστώ.

Εκτός από τις καθιερωμένες συντομογραφίες του ΑΑ 1992, 743 χρησιμοποιούνται και οι ακόλουθες:

Βάρτσος, Πύρρος = Ι. Βάρτσος, Ο Πύρρος εν Ιταλία. Σκοποί και δράσεις αυτού (1967).
Bringmann - Steuben, Schenkungen = Kl. Bringmann - H. von Steuben (Επιμ.), Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer, Teil I, Zeugnisse und Kommentare (1995).

Cananes, L' Épire = P. Cabanes, L' Épire de la mort de Pyrrhos á la conquête romaine (272 - 167 av. J. C.), 1976

Δάκαρης, Το Ιερόν = Σ. Δάκαρης, Το Ιερόν της Δωδώνης, ΑΔελτ 16 (1960), 4-40

Δάκαρης, Δωδώνη = Σ. Δάκαρης, Δωδώνη. Αρχαιολογικός Οδηγός, Ιωάννινα 1992²

Ευαγγελίδης - Δάκαρης, Ιερά Οικία = Δ. Ευαγγελίδης - Σ. Δάκαρης, Το Ιερόν της Δωδώνης. Α, Ιερά Οικία, ΑΕφημ. 1959

Franke, Münzen = P. R. Franke, Die antiken Münzen von Epirus (1961)

Hammond, Epirus = N. G. L. Hammond, Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas (1967).

Hintzen - Bohlen, Herrscherrepräsentation = B. Hintzen - Bohlen, Herrscherrepräsentation im Hellenismus (1992)

ΗπΧρον. = Ηπειρωτικά Χρονικά.

Kienast, Pyrrhos = D. Kienast, «Pyrrhos» 13, RE, τ. 47 (1963), 108 - 165.

Lévêque, Pyrrhos = P. Lévêque, Pyrrhos (1957).

1. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1929, 105 - 108, ΠΑΕ 1955, 169.

2. G. Sotiriadis, REG 34 (1921), 383 κε.

μενος από τον πρόναο και τον σηκό και αποδίδεται στον Ηρακλή³. Στη νότια στενή πλευρά βρίσκεται η είσοδος όπου διατηρείται πλακόστρωτο που αποτελεί το κρηπίδωμα της προστάσεως⁴ (Εικ. 2). Ανατολικά του προνάου υπάρχουν τα θεμέλια ενός βωμού⁵ (Α1) διαστάσεων 5,70 x 3,20 μ.

Τα στοιχεία στα οποία στηρίζεται η έρευνα για τη χρονολόγηση του ναού είναι τα ανασκαφικά δεδομένα⁶, το αμμολιθικό υλικό κατασκευής ενός κιονόκρανου, των τριγλύφων και του γείσου, εντοιχισμένα⁷ στον αμελέστερης κατασκευής τοίχο που χωρίζει τον πρόδομο από τον σηκό. Από το ίδιο υλικό είναι κατασκευασμένα αρχιτεκτονικά μέλη στις στοές της Ιεράς Οικίας, στους κίονες του ναού της Διώνης (Γ), στις παραστάδες του προνάου του ναού της Θέμιδος (Ζ), στη στοά του βουλευτηρίου (Ε2), των αρχών του 3ου αι. π.Χ.⁸ (Εικ. 1) ή οι ιωνικοί ημικίονες από πρασινωπό αμμόλιθο, που έφεραν ιωνικά επιστύλια από το ίδιο υλικό στο μικρό θέατρο της Αμβρακίας⁹. Το γεγονός, εξάλλου, ότι τα αμμολιθικά αρχιτεκτονικά μέλη ήταν εντοιχισμένα, εύλογα συσχετίζεται με την επισκευή του ναού μετά το 219 π.Χ., όταν πλέον ο μαλακός αμμόλιθος αντικαθίσταται από τον ανθεκτικότερο ασβεστόλιθο¹⁰. Επιπλέον, η χωροθέτηση του μοναδικού στο Ιερό της Δωδώνης δωρικού ναού (Α)¹¹ στο άκρον του

3. Δάκαρης, Το Ιερόν, 7, του ίδιου, Δωδώνη, 53 - 54, εικ. 21.

4. Επί του οποίου έβαιναν οι βαθμίδες, επειδή το έδαφος στο σημείο εκείνο ήταν χαμηλότερο και έπρεπε να ανυψωθεί, Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1929, 106.

5. Δάκαρης, Δωδώνη, 53, εικ. 21. Αντίθετα ο Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1929, 108, τα χαρακτηρίζει λείψανα θεμελίωσης ενός βάθρου αναθήματος.

6. Κατά την ανασκαφή του δαπέδου διαπιστώθηκαν εκτεταμένα ίχνη πυρκαγιάς (βλ. σημ. 1 και 2), τα οποία συνδέονται με την Αιτωλική καταστροφή του Ιερού το 219 π.Χ. Ανασκαφικά δεδομένα για την καταστροφή αυτή σχετικά βλ. Ευαγγελίδης - Δάκαρης, Ιερά Οικία, 86, 90, 91, 97 σημ. 2-3, 111-112, 134, κε., 148, 151, 156, 157.

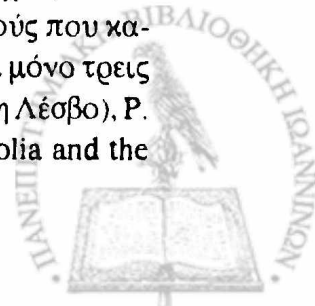
7. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1929, 107, εικ. 3, ΠΑΕ 1955, 169.

8. Σχετικά βλ. Ευαγγελίδης - Δάκαρης, Ιερά Οικία, 64, 86, 111.

9. Σχετική βιβλιογραφία παρακάτω σημ. 99.

10. Για την αντικατάσταση του αμμόλιθου στις οικοδομικές εργασίες μετά το 219 π.Χ. βλ. παραπάνω σημ. 8.

11. Δωρικού ρυθμού ναοί κατά την ελληνιστική περίοδο δεν απαντούν συχνά, διαπίστωση που δεν ισχύει για τα δημόσια οικοδομήματα. Από τους δεκαπέντε ναούς που κατασκευάζονται αυτήν την περίοδο η πλειονότης (10) είναι ιωνικού ρυθμού και μόνο τρεις δωρικού (οι ναοί της Αθηνάς στο Ίλιον, της Ίσιδος στη Δήλο, του Διονύσου στη Λέσβο), Ρ. Α. Webb. *Hellenistic Architectural Sculpture, Figural Motifs in Western Anatolia and the*

τόξου που διαγράφουν τα λατρευτικά οικοδομήματα, ως πάρισον του δί-
 στυλου εν παραστάσι με δωρικούς οκτάπλευρους στύλους ναού (Λ), απο-
 τελούν ενδείξεις ενιαίου αρχιτεκτονικού σχεδιασμού¹², η εκτέλεση του
 οποίου τοποθετείται στη διάρκεια της βασιλείας του Πύργου και ενδεχο-
 μένως του γιου του, Αλεξάνδρου του Β´¹³. Όλα τα παραπάνω στοιχεία
 υποστηρίζουν τη χρονολόγηση του ναού στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., όταν
 η Ήπειρος γνώρισε περίοδο ευημερίας και οικονομικής ανάπτυξης.

Εντός του προδόμου του ναΐσκου (Α) (Εικ. 2) ο Δ. Ευαγγελίδης απο-
 κάλυψε ανάγλυφη ασβεστολιθική πλάκα (Πιν. 1α) που εκτίθεται στο
 Μουσείο Ιωαννίνων¹⁴, σωζ. ύψ. 0,60μ., μέγ. πλάτ. 0,82μ., πάχ. 0,28μ. Από
 το ανάγλυφο λείπουν το επάνω μέρος μαζί με το ανώτερο τμήμα της πα-
 ράστασης, μεγάλο τμήμα της δεξιάς πλευράς λοξά κομμένης, και το κάτω
 μέρος που έχει αποκοπεί με το βελόνι. Από την αριστερή πλευρά σώζεται
 ο κρόταφος όπου φαίνονται ίχνη από βελονάκι· στην επιφάνειά της δια-
 τηρούνται δύο βαθύνσεις, η μία πλάτ. 0,06μ. και μήκ. 0,10μ., η άλλη σχε-
 δόν κυκλική διαμέτρου 0,06μ· το βάθος τους ανέρχεται περίπου σε 0,07μ.
 και 0,04μ. αντίστοιχα. Σώζονται λείψανα και τρίτης βάθυνσης στην κάτω
 αριστερή γωνία· ο πυθμένος όλων είναι αδρά επεξεργασμένος με βελονά-
 κι. Στο ανώτερο σημείο της ίδιας ακμής διακρίνονται υπολείμματα πιθα-
 νώς από την αύλακα συνδέσμου. Το έδαφος του αναγλύφου παρουσιάζει

Aegean Islands, Wisconsin 1996, 6-9. Κατά την αναμόρφωση του Ιερού της Δωδώνης κυ-
 ριαρχεί ο δωρικός ρυθμός για τα δημόσια οικοδομήματα, έτσι αποκτούν: το βουλευτήριο
 (Ε2) εξωτερική στοά δωρικού ρυθμού και η σκηνή του θεάτρου συνεχόμενη προς Νότο
 στοά με 13 οκτάπλευρους στύλους δωρικού τύπου. Ιωνικοί κίονες απαντούν στην πρόσο-
 ψη του ναού της Διώνης (Γ) και της Θέμιδος (Θ), ενώ ιωνική στοά προστίθεται στην Ιερά
 Οικία. Με τις στοές, ιδιαίτερα τις δωρικές, το ιερό αποκτά μνημειώδη σκηνογραφία υιο-
 θετώντας πολύ ενωρίς την τάση που αναπτύσσεται στις πόλεις και τα ιερά κατά την ελλη-
 νιστική περίοδο.

12. Ν. Κατσικούδης, Τμητικοί ανδριάντες στο Ιερό της Δωδώνης. Αρχαιολογικά δε-
 δομένα και επιγραφικές μαρτυρίες, (Διδ. διατρ. Ιωάννινα 1996), 14-15.

13. Cabanes, L'Épire, 331.

14. Αριθ. ευρ. 4612. Την παραχώρηση του δικαιώματος δημοσίευσης του μνημείου
 οφείλω στον αείμνηστο δάσκαλό μου Σ. Δάκαρη, στη μνήμη του οποίου αφιερώνεται η με-
 λέτη αυτή. Στον προϊστάμενο του Μουσείου Ιωαννίνων Δρ. Κ. Ζάχο που διευκόλυνε την
 εργασία μου, εκφράζω θερμές ευχαριστίες. Η φωτογράφιση του αναγλύφου έγινε από τον
 φωτογράφο Χρ. Γκλίβα τον οποίο ευχαριστώ για τη συμβολή του. Το ανάγλυφο αναφέρε-
 ται και απεικονίζεται: Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1929, 111, εικ. 4, LIMC V (1990), λ. Herakles
 (G. Kokkorou - Alewras), αριθ. καταλ. 2042· βλ. επίσης Ι. Βοκοτοπούλου, Οδηγός του
 Μουσείου Ιωαννίνων (1973), 95.

χοντρή επεξεργασία. Ο ανασκαφέας περιορίζεται σε μια λακωνική περιγραφή της παράστασης του αναγλύφου χωρίς να επεκτείνεται σε τεχνικές λεπτομέρειες της επιφάνειας της πίσω όψης. Η στήριξη του μνημείου σε σύγχρονο βάθρο σε συνδυασμό με τη θέση του στην αίθουσα της έκθεσης του Μουσείου Ιωαννίνων δεν επέτρεψαν τη συστηματική εξέταση των τεχνικών λεπτομερειών της κάτω και της πίσω πλευράς.

Στην κύρια όψη του αναγλύφου απεικονίζεται σύμπλεγμα τριών μορφών αποσπασματικά διατηρημένων. Η πρώτη, από τα αριστερά, είναι μια γυμνή ανδρική μορφή της οποίας λείπουν το κεφάλι, το δεξιό και το μεγαλύτερο μέρος του αριστερού χεριού, καθώς και το κάτω μέρος των κνημών. Εικονίζεται κατενώπιον, σε διασκελισμό, και η σχετικά ανισοϋψής θέση των βουβώνων και των ισχίων δείχνει ότι το βάρος του κορμού έπεφτε κυρίως στο αριστερό σκέλος. Όμως, η αποσπασματική διατήρηση του αναγλύφου στο ύψος των γονάτων δεν επιτρέπει να διαπιστωθεί με βεβαιότητα, αν πατά με το δεξιό της γόνατο τη φιδίσια ουρά μιας δεύτερης μορφής ή αν ανακάθεται στο αριστερό σκέλος, που λυγισμένο στο γόνατο, ακουμπά στην ουρά με ολόκληρη την επιφάνεια της κνήμης. Η λάξευση της ανάγλυφης επιφάνειας ανάμεσα στα σκέλη μάλλον απομακρύνει αυτή την εκδοχή. Όσο επιτρέπουν να διακρίνουμε τα περιγράμματα και η κατεύθυνση των μηρών, είναι πιθανότερο να φανταστούμε ότι το αριστερό σκέλος, λυγισμένο στο γόνατο, στηρίζει το βάρος του κορμού, που παρουσιάζει μια μικρή στροφή προς τα αριστερά του, έτσι ώστε η αριστερή ωμοπλάτη του να προβάλλει ελαφρά εμπρός, το δε δεξιό σκέλος να εκτείνεται στο πλάι. Η ροή του περιγράμματος του αριστερού μηρού αποκλείει την περίπτωση να θεωρήσουμε τη φιδίσια ουρά που υπάρχει στα αριστερά της μορφής ως το σώμα ενός γίγαντα¹⁵. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την προτεινόμενη εικονογραφική σύνθεση και επιτρέπει να φανταστούμε πως η φιδίσια ουρά τυλίγεται στο αριστερό σκέλος της μορφής. Το αριστερό της χέρι κατευθύνεται κάτω από τη φιδίσια ουρά, ενώ το δεξιό θα υψωνόταν λοξά προς τα πάνω, όπως δείχνει το περίγραμμα του ώμου. Παρά την φθορά του αναγλύφου, οι τένοντες που μόλις διακρίνονται στη βάση του λαιμού, δείχνουν ότι την κίνηση του κορμού θα ακολουθούσε και το κεφάλι. Το μεγαλύτερο αναγλυφικό έξαρμα ύψ. 0,06μ. απαντά στον αριστερό μηρό της μορφής. Η επιφάνεια δεν είναι λεία, αφού κατά τόπους

15. Όπως με επιφύλαξη πρότεινε η Ι. Βοχοτοπούλου, ε.α. (σημ. 14).

διακρίνονται βελονιές. Προς την αριστερή κάτω γωνία της πλάκας δηλώνεται σε πρόστυπο ανάγλυφο ο καρκίνος χωρίς, ωστόσο, να έχει αποδοθεί στην τελική του μορφή λεπτομερώς. (Πίν. 1β). Στα δεξιά της ανδρικής μορφής διακρίνεται έξεργος όγκος που, όπως δείχνουν τα λαξεύματα και τα ίχνη από βελόνι, παρέμεινε ημιτελής. Αριστερά της γυμνής ανδρικής μορφής εικονίζεται σε τρία τέταρτα ο δεξιός μηρός μιας άλλης μορφής, λυγισμένος στο γόνατο. Ανάμεσά τους υπάρχει ένα κυματοειδές έκτυπο έξαρμα και μοιάζει, όπως ήδη αναφέρθηκε, με φιδίσια ουρά, η επιφάνεια της οποίας εμφανίζεται σχεδόν λεία.

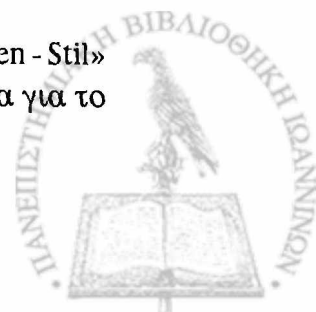
Η σαφής δήλωση του καρκίνου οδήγησε τον Σ. Δάκαρη¹⁶ στο να αναγνωρίσει στο σύμπλεγμα τον αγώνα του Ηρακλή εναντίον της Λερναίας Ύδρας με τη σύμπραξη του Ιόλαου και συμπεραίνει ότι πρόκειται για μετόπη του μοναδικού στο Ιερό της Δωδώνης δωρικού ναού (Α) (Εικ. 2). Για να ενισχύσει την άποψη αυτή αναφέρει τις τριγλύφους οι οποίες βρέθηκαν εντοιχισμένες¹⁷ στον τοίχο που χωρίζει τον πρόδομο από τον σηκό. Πρόκειται για το μοναδικό ανάγλυφο που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα στη Δωδώνη και το οποίο λειτουργεί ως *argumentum ex silentio* για τον χαρακτηρισμό του ως αρχιτεκτονικό γλυπτό.

Από την ελλιπή κατεργασία του αριστερού τμήματος του αναγλύφου φαίνεται ότι η σύνθεση έμεινε ημιτελής¹⁸. Την υπόθεση ενισχύουν το τμήμα του λίθου ανάμεσα στα σκέλη του Ηρακλή, που λαξεύτηκε βαθύτερα, οπότε θα χρειάστηκε κάποιο «μπάλωμα» προκειμένου να τοποθετηθεί στο μνημείο που ανήκε. Η απολέπιση της επιφάνειας στο ανώτερο τμήμα του κορμού και η μη ολοκληρωμένη επεξεργασία των ανάγλυφων μορφών φανερώνουν μια προχειρότητα στην εκτέλεση (Πίν. 1α). Για το σπάσιμο κατά μήκος της αριστερής πλευράς του λίθου υποθέτουμε ότι το τμήμα αποσπάστηκε κατά την αρχική επεξεργασία και ο τεχνίτης διαμόρφωσε τόρμους για να συμπληρώσει το σημείο αυτό ή ότι οι βαθύνσεις ανοίχθηκαν για τη χρησιμοποίηση του λίθου ως οικοδομικού υλικού. Η δεύτερη εκδοχή συγκεντρώνει περισσότερες πιθανότητες καθώς η κυματιστή επιφάνεια και το άνισο βάθος του σπασίματος καθιστούσαν δυσχερή τη συ-

16. Βλ. σημ. 3

17. Σχετικά βλ. σημ. 7.

18. Για τον όρο βλ. Th. Kalpaxis, *Hemiteles. Akzidentelle Unfertigkeit und «Bosen - Stil» in der griechischen Baukunst* (1986), 3 σημ. 10 - 14 (συγκεντρωμένη βιβλιογραφία για το *ημίεργον* στη γλυπτική), 7 κε.

μπλήρωση. Τα λείψανα της αύλακας συνδέσμου ενισχύουν την εκδοχή αυτή.

Η παρουσία της ανδρικής μορφής στα αριστερά του Ηρακλή αποδεικνύει εκ πρώτης όψεως ότι η σύνθεση εκτεινόταν σε μήκος που δεν είναι δυνατό να υπολογισθεί, βέβαιο πάντως είναι ότι το μήκος ήταν ασυνήθιστα μεγάλο για μετόπη. Αλλά και το πλάτος του ναΐσκου και οι σωζόμενες διαστάσεις του αναγλύφου, καθιστούν μάλλον αδύνατη την προέλευσή του από το οικοδόμημα αυτό. Άλλωστε οι διαστάσεις των εντοιχισμένων στον ναό τριγλύφων (πλ. 0,48μ. και ύψ. 0,85μ.)¹⁹ αντιμάχονται την αναλογία 3:2 των μετοπών και των τριγλύφων, που παρουσιάζονται στους δωρικούς ναούς, και επομένως εξασθενίζουν κάθε συσχετισμό.

Αλλά η ερμηνεία του Σ. Δάκαρη προσκρούει και σε άλλες δυσκολίες: είναι γνωστό ότι τα εικονογραφικά θέματα στις μετόπες των ελληνιστικών χρόνων περιορίζονται σε παραστάσεις με κεφαλές, προσωπεία, φιάλες, τρίποδες· αφηγηματικές σκηνές απαντούν σε μνημεία της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου, όπως στον ναό της Αθηνάς στο Ίλιον (Γιγαντομαχία, Ιλίου Πέρσις), στο Πτολεμαίον στα Λίμυρα (Κενταυρομαχία), στο οίκημα των Ταύρων στη Δήλο (θαλάσσιος θίασος, ιστορικές σκηνές;), στον ναό του Διονύσου Βρησαίου στη Λέσβο²⁰. Από την άλλη, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι κανένα ανάγλυφο δεν βρέθηκε μέχρι σήμερα κατά τις ανασκαφικές έρευνες του Ιερού, γι' αυτό είναι δύσκολο να συνδέσουμε το ανάγλυφό μας με την αφηγηματική παράσταση με το ναό (Α). Ωστόσο, επειδή εκκρεμεί η μελέτη του ναού (Α) και του βωμού (Α1), το πρόβλημα θα παραμένει ανοικτό εν αναμονή και νέων ευρημάτων που θα συμβάλλουν ενδεχομένως στην επίλυσή του.

Ο δεύτερος άθλος του Ηρακλή με τη Λερναία Ύδρα είναι από τις πρωϊμότερες μυθολογικές παραστάσεις στην ελληνική τέχνη, ο οποίος από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. εντάσσεται στην ακολουθία του δωδέκαθλου, ενώ στην κλασική περίοδο και στους ελληνιστικούς χρόνους απαντάται και μεμονωμένος²¹. Η τριάδα Ηρακλής, Ύδρα, Ιόλαος μαρτυρείται σπάνια σε

19. Ανατολικά του ναού βρέθηκε τμήμα αμμολιθικής τριγλύφου με πλ. μηρού 0,062 μ., πλ. γλυφής 0,06 μ., το δε συνολικό πλ. υπολογίζεται περίπου 0,366 μ., βλ. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1929, 106-107.

20. Σχετικά βλ. P. A. Webb, ό.π., σ. 22.

21. Για την εικονογραφία του άθλου βλ. Amandry, Bulletin de Faculté de Lettres de Strasbourg 30 (1952), 293 κε., F. Brommer, Heracles (1953), 12 κε., LIMC V, 34 κε., στο λ. Herakles (G. Kokkorou - Alewgas), όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

μνημεία της κλασικής και ελληνιστικής εποχής, όπως για παράδειγμα στη μετόπη από τον ναό του Ηφαίστου στην Αθήνα²², σε χρυσό πλακίδιο από τη Φώκαια²³ του 3ου αι. π.Χ. Αλλά και ο καρκίνος παρουσιάζεται σπάνια μετά τον 6ο αι. π.Χ. και σπανιότερα στην ελληνιστική εποχή, όπως στο ανάγλυφο από τη Λέρνα²⁴ στο Εθνικό Μουσείο, σε μεγαρικό σκύφο στην Ολυμπία (3ος / 2ος αι. π.Χ.) και σε αργυρό στατήρα από τη Φαιστό (ύστερος 4ος - 3ος αι. π.Χ.)²⁵. Ο Ηρακλής εικονίζεται γυμνός, αγένειος και μερικές φορές φέρει τη λεοντή περασμένη στον αριστερό βραχίονα. Επιτίθεται κρατώντας το ανυψωμένο ρόπαλο, στοιχείο που κυριαρχεί στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή και συχνά πατά την ουρά της Ύδρας ή γονατίζει επάνω της, όπως στο ανάγλυφο από τη Λέρνα, στο αναθηματικό ανάγλυφο στη Βασιλεία²⁶ και σε ανάγλυφο από την Καμπανία²⁷. Την ίδια περίοδο η Ύδρα εικονίζεται συνήθως με επτά κεφάλια²⁸ και ενίοτε η φιδίση ουρά της τυλίγεται στο σκέλος του Ηρακλή, όπως στην πλάκα της ζωφόρου από την Πέργαμο²⁹ και στο χρυσό περιάμμα από την Πάτρα³⁰. Από τα προαναφερθέντα παραδείγματα η σύνθεση του αναγλύφου της Δωδώνης δεν βρίσκει ακριβή εικονογραφικά παράλληλα, και, εάν η προτεινόμενη αναγνώριση του συμπλέγματος είναι ορθή, η παράσταση καθιστά το μνημείο μοναδικό.

Στον 5ο αι. π.Χ. οδηγούν η στάση του Ηρακλή με διεσταλμένα σκέλη,

22. H. Koch, Studien zum Theseustempel in Athen (1955), πιν. 18, LIMC V, 1706, λ. Herakles.

23. U. Hausmann, Hellenistische Reliefbecher (1959), 131 σημ. 418.

24. Σ. Καρούζου, Εθνικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον. Συλλογή γλυπτών (1967), 94, πιν. 35.

25. Hausmann, ό.π., πίν. 59, 2.4, BCM Crete 62, 11-12, πίν. 15, 6.8, LIMC V, 2055 στο λ. Herakles.

26. EAA IV (1961) 91 εικ. 118 στο λ. Idra (A. Rumpf), T. Gericke, Die Bändigung des Pegasos, AM 71 (1956), 199 σημ. 20, Beil. 109, K. Schefold, Meisterwerke griech. Kunst (1960), 99, 105, 280 αριθ. 7, 390 εικ. 283, A. Borbein, Campanareliefs. Typologische und Stilkritische Untersuchungen, 14 Ergh. RM (1968), 171 σημ. 906.

27. Borbein ό.π. 168-172, πίν. 31,2.

28. Χωρίς βέβαια να αποκλείονται και εξαιρέσεις, σχετικά βλ. Amandry, ό.π. 311. Από την ελληνιστική εποχή και κυρίως κατά τη ρωμαϊκή η Ύδρα απεικονίζεται με γυναικείο κορμό και κεφαλή, R. Exner, Herakles und Hydra, Mus Helv. 8 (1951), 185-189,

29. A.v.Salis, Der Altar von Pergamon (1919), 91 εικ. 15, P. Amandry, BCH 75 (1951), 254 εικ. 3, LIMC V, 2043, στο λ. Herakles.

30. I. Παπαποστόλου, ΑΔελτ 32 (1977), 302 - 310, πίν. 103, 104.

ανυψωμένο δεξιό χέρι και στροφή του κορμού, καθώς και του Ιόλαου με το ένα σκέλος λυγισμένο στο γόνατο επάνω στο σώμα της Ύδρας και το άλλο εκτεταμένο στο πλάι, που πρωτοεμφανίζονται γύρω στο 430 π.Χ.³¹ Η σύνθεση της «μετόπης» της Δωδώνης μας θυμίζει την παράσταση του αναγλύφου της Βασιλείας, που πιθανώς προέρχεται από τον Τάραντα και χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ. Η συγγένεια αφορά κυρίως στο σχήμα του επιτιθέμενου με το γονατιστό σκέλος, στάση διαμορφωμένη ήδη στη λυσιπικτή δημιουργία του άθλου της Ύδρας³². Στο εικονογραφικό θέμα, όμως, διαπιστώνουμε ορισμένες αλλαγές, όπως η θέση της Ύδρας δεξιά, σύμφωνα με το παραδοσιακό σχήμα³³. επιπλέον η παράσταση της «μετόπης» δεν περιορίζεται μόνο στα κύρια στοιχεία του μύθου· έτσι στο σύμπλεγμα του Ηρακλή και της Ύδρας η σύνθεση απεικονίζεται από αριστερά προς τα δεξιά, όπως στο ανάγλυφο της Λέρνας.

Τα ανάγλυφα από τη Λέρνα, τη Βασιλεία και την Καμπανία μας επιτρέπουν, παρά την αποσπασματική διατήρηση της «μετόπης», την ανασύνθεση του μοτίβου του Ηρακλή με υψωμένο το δεξιό χέρι, έτοιμος να πλήξει το τέρας. Παρόμοια είναι η κίνηση του ροπαλοφόρου Ηρακλή στο αναθηματικό ανάγλυφο από την Κύζικο³⁴ (περίπου 275 π.Χ.) και την πλάκα από την Πέργαμο, όπου, όμως, ο ήρωας αποδίδεται σε στάση τριών τετάρτων από τα νώτα, όπως στα περισσότερα παραδείγματα αυτής της περιόδου, που εικονογραφούν τον άθλο με την Ύδρα. Ο Ηρακλής εικονίζεται κατενώπιον τη στιγμή που καταβάλλει το τέρας και έτσι τα διεσταλμένα σκέλη κάνουν φανερή την κατεύθυνση της κίνησης προς τα αριστερά. Αντίθετα, ο επάνω κορμός παριστάνεται με αντίρροπη τάση εξαιτίας της

31. E. Bielefeld, *Amazonomachia*, Beiträge zur Geschichte der Motivwanderung in der antiken Kunst (1951), 34 κε., 87-94 κατάλογοι e - i, και για τις παραλλαγές των συνθέσεων B. Andreae, *Motivgeschichtliche Untersuchungen zu den römischen Schlachtsarkophagen* (1956), 56 κε., 104 - 109.

32. Johnson, *Lysippos* (1968)², 190 κε.

33. Με τον νικητή κατά κανόνα αριστερά: για το θέμα βλ. σχετικά I. Scheibler, *Die symmetrische Bildform in der frühgriechischen Flächenkunst* (1960), 52 κε., 65.

34. G. Mendel, *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines* (Musées Impériaux Ottomans), III (1914), 70-72 αριθ. 858 εικ. σ. 71, F. W. Haslup, *BSA* 8 (1901-2), 191, Ch. Picard, *BCH* 56 (1932), 491 κε. κυρίως 513, εικ. 25, U. Süsslenbach, *Der Frühellenismus im griechischen Kampfrelief. Versuch einer Rekonstruktion der Stilentwicklung von Mausoleum von Halikarnassos bis zum Grossen Altarfries von Pergamon* (1971), 47-50 εικ. 1-2.

κίνησης των χεριών, ενώ στην προβολή του λυγισμένου δεξιού σκέλους φαίνεται ότι απαντούσε ο γερμένος αριστερός ώμος. Η μετωπική τοποθέτηση του ήρωα είναι χαρακτηριστικό των υστεροκλασικών και των ελληνιστικών αναγλύφων. Παραδείγματα ανάλογης στάσης προσφέρουν, μεταξύ άλλων, ο Μαρσύας στην ανάγλυφη βάση της Μαντίνειας³⁵ και ο Ηρακλής με τη «γεωμετρικά» διασπασμένη κίνηση στο ανάγλυφο από την Κύζικο³⁶. Η πλαστική διατύπωση με τον τονισμό της λεκάνης, όσο είναι φανερή εξαιτίας της φθοράς της επιφάνειας του αναγλύφου, και η αντίρροπη κίνηση θυμίζουν έργα της υστεροκλασικής παράδοσης.

Η έλλειψη ανάλογων μνημείων από τον ίδιο γεωγραφικό χώρο και η αποσπασματική διατήρηση του έργου δεν επιτρέπουν την αναγνώριση του εργαστηρίου και την ακριβή θέση του αναγλύφου στην εποχή του. Ένας ευρύς χρονολογικός προσδιορισμός στον 3ο αι. π.Χ. φαίνεται ότι δεν παρουσιάζει προβλήματα. Πέραν, όμως, από τις δυσκολίες που συναντά κανείς για μια ακριβέστερη χρονολόγηση των ελληνιστικών αναγλύφων³⁷, στην περίπτωση της «μετόπης» της Δωδώνης η δυσχέρεια είναι μεγαλύτερη για τους παραπάνω λόγους. Η απόδοση του κορμού με τους εύχυμους όγκους και την πλαστικότητα θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια χρονολόγηση στο τέλος του 3ου αι.³⁸ και πάντως πριν από το ανάγλυφο με τη συγγενή παράσταση από τη Λέρνα. Η τεχνοτροπία όμως του αναγλύφου, η στάση και η σχέση των μορφών με το βάθος συνηγορούν για μια πρωϊμότερη χρονολόγηση στο πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ.

Η πρώιμη χρονολόγηση του αναγλύφου μας επιτρέπει να ερμηνεύσουμε την παράσταση. Πράγματι η «μετόπη» από τη Δωδώνη φέρνει συνειρμικά στο νου τη μαρτυρία του Κασσίου Δίωνος και του Ιωάννη Ζωναρά, που αποδίδεται στον Πύρρο, «*ὑδρας ἔφην δίκην τὰ στρατόπεδα τῶν Ρωμαίων κοπτόμενα ἀναφύεσθαι*»³⁹. Όταν η υπεροχή του Μολοσσού ήταν καταφανής μετά τη μάχη της Ηράκλειας, ο παραλληλισμός της Ρώμης προς τη Λερναία Ὑδρα εξέφραζε εύγλωττα την επιθυμία του βασιλιά να

35. G. Rizzo, Prassitele (1932), πίν. 130 - 132.

36. Süssenbach, ό.π. 49 - 50.

37. Το θέμα της χρονολόγησης των αναγλύφων της ελληνιστικής εποχής δεν είναι από τα πρόσφατα στην έρευνα, γενικά βλ. για το πρόβλημα E. Pfuhl - H. Möbius, *Die ostgriechischen Grabreliefs I* (1977), 43 (όπου και η σχετική βιβλιογραφία).

38. Βοκοτοπούλου, ό.π. (σημ. 14).

39. Κασσ. Δίων. αποσπ. 40, 28, Ζωναρ. 8, 4, 3.

συνεχίσουν να τον συνδράμουν στην πανελλήνια εκστρατεία του οι άλλοι ηγεμόνες⁴⁰, όπως ο Ιόλαος βοήθησε τον Ηρακλή, πρόμαχο των Ελλήνων εναντίον των βαρβάρων και υπέρμαχο της ελληνικής κυριαρχίας⁴¹. Το ανάγλυφο της Δωδώνης, το οποίο μπορεί να συνδεθεί με τον Πύρρο, είναι το «προπαγανδιστικό» μνημείο που εξηγεί την πολιτική δράση πανελληνίας προοπτικής του ηγεμόνα και προσφέρει μία πολύτιμη μαρτυρία για τη λατρεία του Ηρακλή στη Δωδώνη⁴².

Οι ανασκαφές έρευνες⁴³ έδειξαν ότι τότε ακριβώς παρατηρείται μία ιδιαίτερη οικοδομική δραστηριότητα στο Ιερό συνδεδεμένη με τον Πύρρο και τους λατρευτικούς νεωτερισμούς⁴⁴ που εισήγαγε. Οι μαρτυρίες που διαθέτουμε για την εισαγωγή της λατρείας του Ηρακλή στη Δωδώνη σε αντίθεση με άλλες περιοχές της Ηπείρου⁴⁵ είναι σχετικά πενιχρές. Ασφα-

40. Το εκστρατευτικό σώμα του Πύρρου ενίσχυσαν στην αρχή με στρατιωτικές δυνάμεις ο Αντίγονος Γονατάς και ο Πτολεμαίος Κεραυνός, ενώ ο Αντίοχος του παρείχε οικονομική βοήθεια, σχετικά για το θέμα βλ. Βάρτσος, Πύρρος, 37 κε.

41. Ισοκράτης, Φίλιππος, 109 - 115.

42. Η εικόνα για τη λατρεία του Ηρακλή στο Ιερό της Δωδώνης συμπληρώνεται και από χάλκινη πτέρυγα δερμάτινου θώρακα με ανάγλυφη παράσταση του αγώνα του με το λιοντάρι της Νεμέας, Σ. Δάκαρης ΠΑΕ 1972, 96, πίν. 70α. Περαιτέρω ενδείξεις για τη λατρεία αποτελούν: α) χάλκινο έλασμα του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1957, 78 πίν. 26α, ο οποίος αναγνωρίζει στην παράσταση την κεφαλή του Ηρακλή που κρατάει στο ανυψωμένο δεξιό χέρι το ρόπαλο· παρόμοια παράσταση απαντά σε χάλκινο έλασμα από τον Τάραντα, των ίδιων περίπου χρόνων, P. Willeumier, Tarente. des origines à la conquête romaine (1968), 323, πίν. 16,3. β) αρχαϊστικά χάλκινα ελάσματα περυγών θώρακα με παράσταση τη διαμάχη του Ηρακλή και του Απόλλωνα για τον δελφικό τρίποδα, Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1930, 67, εικ. 10, C. Carapanos, Dodone et ses ruines (1878), πίν. 16,1 E. Kunze, Archaische Schildbänder, OF II (1950) Beil. 9. 2, 116 - 117 και του Ηρακλή με τον ταύρο, Carapanos ό.π. πίν. 16,4, Hausmann, ό.π., 133, πίν. 53,1· γ) χάλκινο αγαλματίδιο από τη Δωδώνη (:) ελληνιστικών χρόνων, Franke, Münzen, 155, σημ. 81.

43. Δάκαρης, Οι Μύθοι, 119, Δάκαρης, Το Ιερόν, 5-6, σημ. 2-3.

44. Για τη θρησκευτική πολιτική του Πύρρου συνυφασμένη με τις πολιτικές και στρατηγικές επιδιώξεις του κατά το παράδειγμα των Μακεδόνων βασιλέων Δημητρίου και Αντιγόνου βλ. Δάκαρης, Οι Μύθοι, 114 κε., 130 - 132.

45. Βέβαιη θεωρείται η λατρεία του ήρωα ήδη από την αρχαϊκή περίοδο στην Αμβρακία, την πολιτική πρωτεύουσα του Πύρρου, και σε άλλες κορινθιακές αποικίες της δυτικής Ελλάδας, σχετικά βλ. Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, «Κορινθιακές επιδράσεις στη λατρεία της αρχαίας Ηπείρου», Πρακτικά Γ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1987 - 88, 116 κε. Λατρεία του Ηρακλή απαντά επίσης στην Κασσώπη, πρωτεύουσα της Κασσωπαίας, όπου ιδρύθηκαν οι περισσότερες Ηλειακές αποικίες στην Ήπειρο, βλ. Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, «Λατρείες στην Κασσώπη», Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, 122 - 124.

λώς η αναφορά του Ηρακλή στο μαντείο του Δία (Σοφοκλή, Τραχίνιαι 1166-1170) σχετίζεται με την πανελλήνια ακτινοβολία του μαντείου. Η λατρεία του στη Δωδώνη οφείλεται σε πρωτοβουλία του Πύρρου, η οποία ερμηνεύεται από τη γενεαλογική του σχέση με τον μυθικό ήρωα διαμέσω του μακεδονικού οίκου των Αργεαδών⁴⁶. Ο Πύρρος, ως γνωστό, στήριξε αυτούς τους γενεαλογικούς τίτλους και με τον γάμο του με την Λάνασσα, την κόρη του τυράννου των Συρακουσών Αγαθοκλή, απογόνου του Ηρακλή⁴⁷. Διεκδικώντας την επέκταση της κυριαρχίας των Ελλήνων στη Δύση και ταυτόχρονα υποδηλώνοντας τον πανελλήνιο χαρακτήρα⁴⁸ της εκστρατείας, ανέλαβε τον αγώνα κατά των Ρωμαίων⁴⁹. Συνδεδεμένη με τον πολιτικό μύθο, αποτέλεσμα της πολιτικής προπαγάνδας του Πύρρου, είναι εύλογη η λατρεία του Ηρακλή στο Ιερό της Δωδώνης⁵⁰.

Η διερεύνηση της ηγεμονικής προβολής του Πύρρου στο Ιερό της Δωδώνης είναι δυνατό να επεκταθεί σε αυτό το σημείο της μελέτης. Η ανοικοδόμηση του Ιερού της Δωδώνης κατά την πρώιμη ελληνιστική εποχή συνδέεται στενά, όπως ήδη αναφέρθηκε, με τις πολιτικές φιλοδοξίες του βασιλιά των Μολοσσών, οι οποίες ασφαλώς ξεπερνούν τα γεωγραφικά όρια της Ηπείρου. Η παραδοχή αυτή είναι αποδεκτή από ορισμένους ερευνητές⁵¹, οι οποίοι συνδέουν την κατασκευή του τεμένους του Δία (Ε₁), των ναών του Ηρακλή (Α) και της Αφροδίτης (Λ), καθώς και του θεάτρου

46. Ο Αλέξανδρος ο Α ο Μολοσσός έκοψε νομίσματα με την κεφαλή του Ηρακλή στον οπισθότυπο, Franke, Münzen, 271, Δάκαρης, Οι Μύθοι, 120. Για τη γενεαλογική συσχέτιση των βασιλέων των ελληνιστικών χρόνων και τις σχέσεις τους με τη θρησκεία βλ. Walbank, CAH² 7.1: 84 κε., του ίδιου, «Könige als Götter: Überlegungen zum Herrscherkult von Alexander bis Augustus», Chiron 17 (1987), 365 κε.

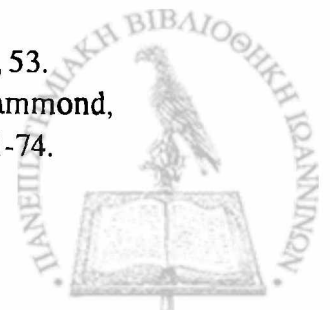
47. Σε δραχμή του Πύρρου απαντάται η κεφαλή του Ηρακλή με λεοντοκεφαλή, Kienast, Pyrrhos, 147.

48. Για την εκστρατεία του Πύρρου στη Δύση και τους σκοπούς του βλ. Βάρτσος, Πύρρος, 29

49. Θεωρούσε καθήκον του, λόγω της γενεαλογικής του σχέσης με τον Αχιλλέα, να αντιμετωπίσει τους Ρωμαίους, απογόνους των Τρώων. Έτσι στην Ιταλία έκοψε αργυρά διδραχμα που φέρουν στον οπισθότυπο τη Θέτιδα η οποία προσκομίζει την ασπίδα του Αχιλλέα και στον εμπροσθότυπο το κεφάλι του Αχιλλέα, A. Alföldi, Die trojanischen Urhnen der Römer (1957), 28, Lénèque, Pyrrhos, 250 κε., Δάκαρης, οι Μύθοι, 36 σημ. 2, Kienast Pyrrhos, 111.

50. Δάκαρης, Το Ιερόν, 7 σημ. 7, του ίδιου AntK 1963, 36, του ίδιου, Δωδώνη, 53.

51. Δάκαρης, Το Ιερόν, 6-9, του ίδιου, Οι Μύθοι, 119, Franke, Münzen, 28, Hammond, Epirus, 583, Cabanes, L'Épire, 331, Hintzen - Bohlen, Herrscherrepräsentation, 71-74.

με τον «*βασιλέα τῆς Ἠπείρου*»⁵². (Εικ. 1) Η έλλειψη, όμως, επιγραφικῶν ἢ φιλολογικῶν μαρτυριῶν δημιουργεῖ σε άλλους⁵³ αβεβαιότητα και δισταγμό για την αποδοχή αὐτῆς τῆς υπόθεσης. Αλλά τα αναθήματα και οἱ δωρεές των βασιλέων στα ιερά αποτελοῦν ένα πολύπλοκο ζήτημα, το οποίο θα πρέπει να διερευνάται σε συνάρτηση με την πολιτική σκοπιμότητα, τις ιδεολογικές και ψυχολογικές παραμέτρους, καθώς και τις ιδιαίτερες σχέσεις του δωρητῆ με το ιερό⁵⁴, πολύ περισσότερο μάλιστα, επειδή απευθύνονται στο πανελλήνιο και τα κίνητρα εἶναι κάθε φορά διαφορετικά⁵⁵.

Ο Πύρρος με ποικίλα μέσα προσπάθησε να προπαγανδίσει την ηγεμονία του επιδιώκοντας να αυξήσει το προσωπικό του κύρος και να ενισχύσει τη θέση του βασιλικού του οἴκου. Έτσι αξιοποίησε τους γενεαλογικούς μύθους των Μολοσσῶν⁵⁶ για να στηρίξει τα πολιτικά του σχέδια και, παράλληλα, μέσω αὐτῶν πρόβαλλε την ελληνικότητα και την ευγενική καταγωγή του μολοσσικού οἴκου αποκρούοντας κάθε ισχυρισμό για βαρβαρική καταγωγή των Μολοσσῶν⁵⁷. Κατά την παραμονή του στην Αλεξάν-

52. Η συνταγματική θέση του Πύρρου έχει προκαλέσει συζητήσεις μεταξύ των νεώτερων ιστορικών από τους οποίους άλλοι υποστηρίζουν ότι έγινε βασιλιάς των Ηπειρωτῶν και άλλοι ότι παρέμεινε βασιλιάς των Μολοσσῶν και στρατιωτικός ηγεμόνας τῆς Ηπειρωτικῆς Συμμαχίας, το καθεστῶς τῆς οποιᾶς δεν άλλαξε στη διάρκεια των χρόνων του Πύρρου: ο P. R. Franke, *Alt - Epirus, und das königtum der Molosser* (1955), 55 κε. δέχεται ότι η Συμμαχία του έδωσε την ηγεμονία του στρατού μόνο σε αμυντικό πόλεμο, του ίδιου Münzen, 249 σημ. 1· ο Hammond, *Epirus, 562, 570* υποστηρίζει ότι ex officio ο βασιλιάς των Μολοσσῶν ήταν ηγεμόνας του στρατού των Ηπειρωτῶν και με αὐτὴν τὴν έννοια ονομαζόταν *βασιλεύς τῶν Ἠπειρωτῶν*· πρβ. Lénéque, *Pyrrhos*, 205 κε., 224.

53. B. Schmidt - Dounas στο Bringmann - Steuben, *Schenkungen*, 468 κε. αριθ. καταλ. 404 - 406· μεγαλύτερη επιφύλαξη προτείνει και ο H. J. Schalles, *BJb* 195 (1995), 668 - 669.

54. W. Ameling «...Et donas ferentes». *Königliche Stiftungen an griechische Städte und Heiligtümer im Zeitalter des Hellenismus*, *Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali*, 9 (1987), 27.

55. H. Schaaf, *Untersuchungen zu Cebäudestiftungen in hellenistischer Zeit* (1992), 11.

56. Στην εξέλιξη των γενεαλογικῶν μύθων διαφαίνεται ο κοσμοπολιτικός χαρακτήρας τῆς πολιτικῆς του Πύρρου, βλ. Δάκαρης, *οἱ Μύθοι*, 102 κε.

57. Με την επέκταση των μολοσσικῶν τρωικῶν μύθων, τὴ σύνδεση με το μυθικό παρελθόν και τους γενεαλογικούς τίτλους που του εξασφάλιζαν ηρωική καταγωγή, απαντούσε ο Πύρρος στις υποψίες για βαρβαρική καταγωγή των Μολοσσῶν, σχετικά βλ. Δάκαρης *οἱ Μύθοι*, 102 κε., ιδίως 131. Ο Δάκαρης επεσήμανε ότι οἱ ιερεῖς των Δελφῶν τίμησαν τον μυθικό γενάρχη των Μολοσσῶν Νεοπτόλεμο και τον κτίστη βασιλιά Θαρύπα με τὴν καθιέρωση λατρείας για τον πρώτο και τὴν ανάθεση μνημείου για τον θεμελιωτῆ του

δρεια είχε την ευκαιρία να συνειδητοποιήσει ότι, αν ήθελε να καταστεί μία σημαντική πολιτική δύναμη στον ελληνιστικό κόσμο, θα έπρεπε επανакάμπτοντας στον θρόνο των Μολοσσών να εμφυσήσει μία καινούργια εκπολιτιστική πνοή στην Ήπειρο⁵⁸. Άλλωστε, τον «εκπολιτισμό» της Ηπείρου, που αποτελούσε οργανική ανάγκη γι' αυτόν, μαρτυρούν, ανάμεσα σε άλλα, η άνθηση της Αμβρακίας⁵⁹, της μετέπειτα πολιτικής του έδρας, η ίδρυση νέων πόλεων⁶⁰ και η κατασκευή οχυρωματικών έργων⁶¹.

Η ηγετική θέση του Πύρρου στην Ηπειρωτική Συμμαχία, η επιδίωξή του για ανάλογο ρόλο στις ελληνικές υποθέσεις σε συνδυασμό με τον πολιτικό ανταγωνισμό των Διαδόχων, οδήγησαν και στον οικοδομικό εξωραϊσμό του Δωδωναίου Ιερού, του σημαντικότερου θρησκευτικού κέντρου των Ηπειρωτών. Επειδή θεωρούσε τον εαυτό του νόμιμο διάδοχο

μολοσσικού κράτους· κατά τη γνώμη του ο λεγόμενος «Φιλόσοφος των Δελφών», ένα από τα τέσσερα αγάλματα του βάρθρου εντός του τεμένους του Νεοπτολέμου (του πρώιμου 3ου αι. π.Χ.) εικονίζει τον Θαρύπα και, αν δεχθούμε την άποψη αυτή, έχουμε μία περίπτωση στην οποία «οι Δελφοί βεβαιώνουν την ελληνική ιθαγένεια των Μολοσσών» και αυξάνεται η υπόληψη της δυναστείας, Σ. Δάκαρης, «Ήπειρος και Μακεδονία: το μήλον της έριδος», Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond, παράρτημα Μακεδονικών αρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, 118 - 121.

58. Η εκπολιτιστική προσπάθεια του θεμελιωτή του μολοσσικού κράτους, του Θαρύπα, φαίνεται να μην είχε συνέχεια, τουλάχιστον μέχρι την εποχή του Πύρρου. Για το μεταρρυθμιστικό και νομοθετικό έργο του Θαρύπα βλ. Δάκαρης, οι Μύθοι, 50 κε.

59. Σχετικά βλ. Lénéque, Pyrrhos, 228 κε., R.M. Fraser - T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones, Acta Inst. Ath. Regni Sueciae IV (1959), 150, 190 - 191, M.T. Marabini - Moevs, «Le Muse di Ambrakia», BdA 12 (1981), 44 κε., Χρ. Τζουβάρα - Σούλη, Αμβρακία (1992), 22 σημ. 22 - 23 και passim.

60. Για να τιμήσει τη Βερενίκη, πεθερά και σύζυγο του Πτολεμαίου Σωτήρος, καθώς και τη σύζυγό του Αντιγόνη, ίδρυσε στην Ήπειρο δύο ομώνυμες πόλεις, σχετικά βλ. Hammond, Epirus, 578 - 579, 660, 759, S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies. Ancient Greek Cities Series, 4, 1971, παρ. 239, 271, 396, Cabanes, L' Épires, 312 σημ. 40, 508 - 509, 514, Κων. Γραβάνη, Τοπογραφικά Κασσωπαίας, Αφιέρωμα στον Ν.Γ.Λ. Hammond, 1997, 86 κε. όπου σύνοψη του σχετικού προβληματισμού και τα νεώτερα δεδομένα για την τοποθέτηση της πόλης Βερενίκης. Για την Αντιγόνη, επωνυμία την οποία δεν αποκλείεται να έδωσε σε προϋπάρχοντα οικισμό, βλ. Lénéque, Pyrrhos, 186, 562· για την ταύτιση της στη Χαονία της Β. Ηπείρου κοντά στη Jerma της Αλβανίας βλ. D. Budina, «Antigoné», Iliria II, 1972, 269 - 279, του ίδιου, « Le lieu et la rôle d' Antigonée dans vallé du Drino », L' Illyrie méridionale et l' Épire dans l' Antiquité, Actes du Colloque International de Clermont - Ferrant (1984) 1987, 159 - 166.

61. Hammond, Epirus, 280, 587, 683.

και συνεχιστή του Αλεξάνδρου, στον οποίο η παράδοση υπονοούσε ότι έμοιαζε εξωτερικά⁶², ανέλαβε να υλοποιήσει το ανεκπλήρωτο σχέδιο του Μακεδόνα για την πολυτελή ανοικοδόμηση της Δωδώνης⁶³, την οποία από τα τέλη του 5ου ή μάλλον τις αρχές του 4ου αι. π.Χ. ήλεγχαν οι Μολοσσοί⁶⁴. Η αναμόρφωση του Ιερού που βρισκόταν στην καρδιά του διευρυμένου βασιλείου του⁶⁵, πρόβαλε την κυρίαρχη θέση του Μολοσσού βασιλιά, γεγονός που τον ισχυροποιούσε εντός της Συμμαχίας των Ηπειρωτών⁶⁶, και ηύξανε την υπόληψή του στο πανελλήνιο. Επιπλέον με τη εύνοια του Μαντείου⁶⁷ και την καθιέρωσή του σε κέντρο σημαντικής πολιτικής δύναμης θα αποκτούσε το αναγκαίο ηθικό έρεισμα στην πραγματοποίηση των πολιτικών του βλέψεων και των στρατιωτικών επιχειρήσεων της Δύσης⁶⁸ εμπνεόμενος από τα έργα του Μακεδόνα προγόνου του. Πολύ περισσότερο μάλιστα, που τα άλλα ιερά της μητροπολιτικής Ελλάδας, λόγω της κυριαρχικής παρουσίας των Διαδόχων⁶⁹ και της πολιτικής ρευστότητας της εποχής, δεν εξυπηρετούσαν απόλυτα τους σκοπούς του Πύρρου⁷⁰.

62. Για την εξωτερική του ομοιότητα με τον Αλέξανδρο βλ. Πλουτ. 8.2, Kienast, Pygthos, 162 κε.

63. Με το ποσό των 1500 ταλάντων, Διόδ. Σικ. XVIII 4.5. Πρβ. Ευαγγελίδης - Δάκαρης, Ιερά Οικία, 48, 90 - 91, 94 - 95.

64. Για τον έλεγχο του Ιερού κατά την περίοδο της βασιλείας του Αλκέτα (385 - 370) βλ. σχετικά Δάκαρης, οι Μύθοι, 51, Ευαγγελίδης - Δάκαρης, Ιερά Οικία, 146. Την ίδια περίοδο υποθέτει η Α. Βλαχοπούλου - Οικονόμου, Ηγεμόνες και Κορυφαίες Κέραμοι με διακόσμηση από την Ήπειρο. Τύπος «άνθους λωτού - ελίκων», (Διδ. διατρ. Ιωάννινα 1986), 66-67, 82.

65. Ο Πύρρος ανέκτησε δυτικά της Πίνδου ηπειρωτικά εδάφη που ήλεγχαν οι Μακεδόνες, ακολούθως επεκτάθηκε προς τα βόρεια σε βάρος των Ιλλυριών και κατέλαβε στα δυτικά τα Ιόνια νησιά διαμορφώνοντας τη «μεγάλη Ήπειρο». Για τα όρια της Μεγάλης Ηπείρου βλ. Hammond, Epirus, 568 κε.

66. Σχετικά βλ. σημ. 52.

67. Ο Πύρρος απηύθυνε ερώτημα στο μαντείο της Δωδώνης, πριν από την ανάληψη της εκστρατείας στην Ιταλία, και έλαβε ευνοϊκή απάντηση, Δίων Κάσσιος, 40,6.

68. Για τον Πύρρο η εκστρατεία στη Δύση είχε πανελλήνιο χαρακτήρα, αφού απώτερος σκοπός του ήταν η εξάπλωση της ελληνικής κυριαρχίας και η εδραίωση του ελληνικού πολιτισμού, σχετικά βλ. Βάρτσος έ.α. (σημ. 48) ή η απελευθέρωση του εκεί Ελληνισμού, Kienast, Pygthos. 131.

69. Για την ηγεμονική προβολή των Διαδόχων στα πανελλήνια ιερά της μητροπολιτικής Ελλάδας βλ. Hintzen - Bohlen, Herrscherrepräsentation, 33 κε.

70. Επεδίωξε, όμως, να προβάλλει στο πανελλήνιο την εικόνα του νικηφόρου βασιλιά

Με απόλυτο σεβασμό στη λατρευτική παράδοση ανοικοδομείται το τέμενος του Δία (Εικ. 3) κατά το πρώτο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. Βάσιμα στοιχεία για την ακριβέστερη χρονολόγηση του μνημείου στη διάρκεια του β' μισού της βασιλείας του Πύρρου παρουσίασαν ο Ευαγγελίδης και ο Δάκαρης⁷¹. Όμως τα ακόλουθα στοιχεία συνηγορούν έμμεσα υπέρ της σύνδεσης των στοών του οικοδομήματος (Εικ. 4) με τον Μολοσσό ηγεμόνα. Η διακόσμηση της στέγης των στοών με λίθινα ανθεμωτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων⁷², που χρονολογούνται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., απαιτούν μία σοβαρή δαπάνη, η οποία είναι δυνατή μόνο σε περίοδο ακ-

και να εξυπηρετήσει την πολιτική του προπαγάνδα με την ανάθεση πολεμικών λαφύρων στα ιερά της Αθηνάς Ιτωνίας στη Θεσσαλία και της Αθηνάς στη Λίνδο ή με θυσίες στην Ακρόπολη: Μετά τη νίκη του εναντίον του Αντιγόνου στα Στενά του Αώου το 274 π.Χ. αφιέρωσε μέρος των γαλατικών ασπίδων στην Ιτωνία Αθηνά, το σημαντικότερο ιερό της Θεσσαλίας, με επίγραμμα που αποδίδεται στον Λεωνίδα τον Ταραντίνο και στο οποίο υπερηφανεύεται για τη γενναιότητα του οίκου του - *αίχματαί και νῦν και πάρος Αιακίδαί*. Οπωσδήποτε τιμά τη θεά ως πρόμαχο των αγώνων του, αλλά και η πολιτική σκοπιμότητα αυτής της ανάθεσης είναι εμφανής προκειμένου να διατηρηθεί ζωντανή στην περιοχή η παράδοση της καταγωγής του από τον Αιακό και τους Αχαιούς της Φθίας, Πλουτ. Πύρρος, 26, 9-10, Πausan. 1, 13.2-3, Διοδ. Σικ. 22, 11.1· πρβ. Lénêque, Pyrrhos, 561 κε., W. Tarn, Antigonos Gonatas (1965)², 265, Δάκαρης, Οι Μύθοι, 135, Brigmann - Steuben, Schenkungen, αρ. κατάλ. 105. Η Αθηνά Πρόμαχος εικονίζεται και σε νομίσματα του Πύρρου, όμοια με εκείνα του Πτολεμαίου που φέρουν το όνομα του Αλεξάνδρου, βλ. σχετικά I. Σβορώνου, Τα νομίσματα του Πτολεμαίου II, 5, αριθ. 18-24· III πίν. II, αριθ. 12-17, προφανώς για να τονίσει τη σχέση του με τον Αλέξανδρο και τον Πτολεμαίο.

Κατά το παράδειγμα του Μ. Αλεξάνδρου με αφορμή κάποια σπουδαία μάχη είτε στα Στενά του Αώου το 274 π.Χ., M. Launey, Recherches sur les armées hellénistiques I (1949), 500 σημ. 2 είτε στο Ausculum της Ιταλίας, Lénêque, Pyrrhos, 400 ή στην Ηράκλεια, P. Franke, CAH VII 2(1989), 468, του ίδιου, Münzen, 271 σημ. 5, και όπως μαρτυρείται στο χρονικό της Λίνδου *Βασιλεύ[ς] Πύρρο[ς] βουκ[έ]φαλα και ὄπλα οἷς/αὐτό[ς] ἐ]χ[ρ]εῖτο ἐν τοῖς κινδύ[ν]οι[ς] ἀνέ[θηκε] κατὰ τὰν ἐκ Δωδώνας μαντείαν*.

Θυσίασε στην Αθηνά και στη Διώνη, ενώ επισκέφτηκε το ηρώο του Αιακού στην Αγορά των Αθηνών, Πλουτ. Πύρρος, 12, 6-7. Πρβ. Lénêque, Pyrrhos, 547-576. Για την πολιτική σκοπιμότητα και τη σημασία των αναθημάτων στα ιερά των νικηφόρων ηγεμόνων των ελληνιστικών χρόνων βλ. σχετικά H.-J. Gehrke, «Der siegreiche König: Überlegungen zur hellenistischen Monarchie», AKG 64 (1982), 248 κε.

71. Για την Ιερά Οικία των αρχών του 3ου αι. π.Χ. βλ. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, Ιερά Οικία, 48 κε., 86 κε. (για τη χρονολόγηση), ιδιαίτερα 96-97 σημ. 1.

72. Πρόκειται για τρία λίθινα ανθεμωτά μέτωπα ηγεμόνων καλυπτήρων, καθώς και δύο λίθινα λεοντόκρανα που αποτελούσαν μέρος της υπερκείμενης σίμας, Α. Βλαχοπούλου - Οικονόμου, έ.α. 140 - 149, πίν. 14 α,β, σχέδ. 19.

μής, όπως ήταν κυρίως οι χρόνοι της βασιλείας του Πύρρου. Μετά τη νίκη του στην Ηράκλεια της Ιταλίας «*ἡδόμενος καὶ μέγα φρονῶν ὅτι μόνοις τοῖς Ταραντίνοις ἐκράτησε τῆς μεγάλης Ῥωμαίων δυνάμεως*»⁷³ ανήρτησε στους κίονες των στοών της Ιερᾶς Οικίας λάφυρα ρωμαϊκῶν ασπίδων⁷⁴ με την αναθηματικὴ ἐπιγραφή [*Βασιλεὺς Πύρρο[ς καὶ]/ Ἑπειρω[ῶ]ται καὶ Τ[α]ραντῖνοι / ἀπὸ Ῥωμαίων καὶ [τῶν]/συμμάχων Διὶ Να[ίωι].* Διακήρυξε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ὡς ηγέτης ἀπελευθερωτικῆς σταυροφορίας, τὴ νίκη του ἐναντίον των βαρβάρων τῆς Δύσης θεωρῶντας τὸν εαυτὸ του συνεχιστὴ τῆς παράδοσης τοῦ Ἀχιλλέα⁷⁵ καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου⁷⁶. Δεύτερη φορά, μετὰ τὴ νίκη του ἐναντίον τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ στα Στενά τοῦ Αἴου το 274 π.Χ., ἀνέθεσε στὸν Δία Νάιο καὶ στὴ Διώνη μέρος των μακεδονικῶν ασπίδων⁷⁷. Οἱ στοῆς ἀναδεικνύονται σε στοῆς

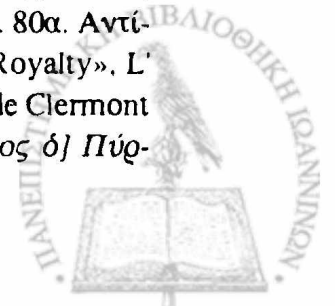
73. Πλουτ. Πύρρος, 17, 10.

74. Στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν σώζεται τμήμα χάλκινης ἐνεπίγραφης ἀσπίδας (Συλλογὴ Καραπάνου ἀριθ. 514)· βρέθηκε στὴν Ἱερὰ Οἰκία, Κ. Karapanos, Arch. Zeitung 36, 1878, 115, Syll³ 392 καὶ SGDI 1368. Κατὰ τὸν Franke, Alt - Epirus, 46, 62 σημ. 27, τοῦ ἰδίου, Münzen, 255 σημ. 48, ὁ Πύρρος δὲν ἀναθέτει ὡς βασιλιάς των Ἑπειρωτῶν, ἀλλὰ ὡς βασιλιάς με τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ ὡς ηγεμόνας μιᾶς στρατιωτικῆς συμμαχίας των Ἑπειρωτῶν καὶ των Ταραντίνων· ὁ ἴδιος διορθώνει σε *Ἑπειρωῶται* ἀντὶ *Ἀπειρωῶται*, στοιχείο που ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ ὅτι ὁ συντάκτης τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι Ἑπειρωτῆς· πρβ. Lénêque, Rygthos, 331 - 332, Ευαγγελίδης-Δάκαρης, Ἱερὰ Οἰκία, 91 σημ. 4, Hammond, Epirus, 570, Cabanes, L' Épire, 331, Bringmann - Steuben, Schenkungen, 172 - 173, ἀριθ. κατὰ 107.

75. Ἀντιμετωπίζοντας τοὺς Ῥωμαίους, ἀπογόνους των Τρώων, Πausan. 1, 12, 1 καὶ Διοδ. 21, 12. Σχετικὰ βλ. σημ. 49 τὰ ἀργυρὰ δίδραχμα που ἐκοψε στὴν Ἱταλία.

76. ΓΙΑ τὴν πρόθεση τοῦ Πύρρου νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ κατακτητικὰ σχέδια ἐναντίον τῆς Δύσης τοῦ Μακεδόνα βασιλιά βλ. Βάρτσος, Πύρρος, 23-25.

77. Ὁ Πύρρος θεωροῦσε τὴ νίκη ἐναντίον τοῦ Ἀντιγόνου καὶ των μισθοφόρων Γαλατῶν ὡς τὸ λαμπρότερο πολεμικὸ του κατόρθωμα, Πλουτ. Πύρρος 26, 5-10, Διοδ. Σικ. XXII 22, Πausan. 1, 13, 2-3, Anth. Pala. VI 130· πρβ. Lénêque, Rygthos, 565 κε., Ευαγγελίδης-Δάκαρης, Ἱερὰ Οἰκία, 91. Κατὰ τὶς ἀνασκαφές τοῦ βουλευτηρίου βρέθηκε τμήμα μακεδονικῆς ἀσπίδας στὴν ὁποία σώζονται ἕξι διάστικτα γράμματα· ἡ ἐπιγραφή συμπληρῶνεται *Βα[σι]λεὺς [Πύρρος καὶ Ἑπειρωῶται ἀπὸ Μακεδόνων Διὶ Ναίω]*, Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1968, 58-59, εἰκ. 2, πίν. 42γ, Το Ἔργον 1968, 46, 49, εἰκ. 54. Ἀπὸ τὴ στοῆ τοῦ βουλευτηρίου ἐπίσης προέρχεται τμήμα χάλκινου ἐλάσματος των ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. που φέρει ἐκκρουστὴ παράσταση κερανοῦ καὶ ἐπιγραφή τὴν ὁποία ὁ ἀνασκαφέας συμπληρῶνει .../ *Πύρρου παρὰ.../...ἡ/γήτορος.../...]ωτ[...]*, Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1966, 77-78, πίν. 80α. Ἀντίθετα ὁ Αἰ. Ν. Οἰκονομίδης, «The Inscriptions of two dedications by Epirote Royalty», L' Illyrie Meridionale et l' Épire dans l' Antiquité. Actes du colloque international de Clermont - Ferrand (22-25 octobre 1984), 1987, 121-124 προτείνει τὴν ἀνάγνωση [*Ἐλενος ὁ*] Πύρ-

νίκης, που προπαγανδίζουν τις στρατιωτικές επιτυχίες και την πολιτική του Πύρρου.

Από την Έγεστα της Δ. Σικελίας προέρχεται σύμφωνα με τον Σ. Δάκαρη⁷⁸ η λατρεία της Αφροδίτης Αινειάδος, που εισήγαγε ο Πύρρος στην Ήπειρο σε επίκαιρες θέσεις των ανατολικών ακτών του Ιονίου. Οι φιλολογικές πηγές, οι επιγραφές και τα ειδώλια του 5ου και 4ου αι. π.Χ.,⁷⁹ που βρέθηκαν εντός και γύρω από το ναΐσκο Λ (Εικ. 5), μαρτυρούν για τη λατρεία της Αφροδίτης στη Δωδώνη⁸⁰, η οποία συγχωνεύθηκε με τη λατρεία της Αφροδίτης Αινειάδος στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Για να στηρίξει αυτήν την άποψη ο Σ. Δάκαρης επικαλείται επιγραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα, κυρίως το πήλινο ανάγλυφο αναπαυόμενου σκύλου⁸¹, πιθανώς από ανάγλυφη παράσταση της Αφροδίτης και του Αγκίση, ανάλογης με την παράσταση στο χάλκινο ανάγλυφο από την Παραμυθιά⁸² των ελληνιστικών χρόνων. Η ανεύρεση εντός του ναού (Λ) πολλών ειδωλίων γυναικείας θεότητας με το περιστέρι οδήγησαν τον Δάκαρη στην απόδοση του δίστυλου εν παραστάσι ναΐσκου (Λ) στη λατρεία της Αφροδίτης Αινειάδος⁸³. Ιδιαίτερο στοιχείο του ναού αποτελούν οι οκτάπλευροι στύλοι δωρικού τύπου (Εικ. 6) μεταξύ των παραστάδων, με επίκρανα από αμμόλι-

ρου τ[οῦ]/ [βασιλέως ἀ]γήτορ[ος] / [Διῖ Ναῖω ἀπό Β]οιωτ[ῶν] και χρονολογεί την επιγραφή το 273/72 π.Χ. Ωστόσο οι πηγές δεν επιβεβαιώνουν συμπλοκή των Βοιωτών με τους Ηπειρώτες την περίοδο αυτή, το αποτέλεσμα της οποίας κρίθηκε υπέρ των τελευταίων, έτσι ώστε ο Έλενος του Πύρρου να ανέθεσε μέρος από τα λάφυρα στον Δία Νάιο, πρβ. P. Cabanes, REG 101 (1988), 431. Για τα χάλκινα ενεπίγραφα ελάσματα ασπίδων σχετικά βλ. Bringmann - Steuben, Schenkungen, 174 - 174, αριθ. καταλ. 108 [E], όπου αποδίδεται στον Πύρρο χάλκινο ενεπίγραφο έλασμα ασπίδας και το οποίο ο Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1973, 93-94, εικ. 1 συμπληρώνει Βασι[λέως Ἀλεξάνδ]ρου. Για ανάλογη μακεδονική ασπίδα βλ. Π. Αδάμ - Βελένη, «Χάλκινη ασπίδα από τη Βεγόρα της Φλώρινας», Αρχαία Μακεδονία, 5, 1, 1993, 17 κε., εικ. 28.

78. Δάκαρης, Οι Μύθοι, 123 σημ. 2, 124, 131.

79. Δ. Ευαγγελίδης, ΠΑΕ 1955, 172, Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1967, 35, πίν. 26α-β, 53-54, του ίδιου, Δωδώνη, 55-56, πίν. 41, Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, «Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την αρχαίαν Ήπειρον», (Διδ. διατρ. Ιωάννινα 1979), 56 σημ. 401-402, πίν. 28α-γ.

80. Για τη λατρεία της Αφροδίτης στο Ιερό βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., 54-57.

81. Μουσείο Ιωαννίνων, αριθ. ευρετηρίου 3663, σχετικά βλ. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., 56 σημ. 399, πίν. 27γ.

82. Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, ό.π., πίν. 26α-β.

83. Σ. Δάκαρης, ΠΑΕ 1967, 53.

θο⁸⁴, οι οποίοι διαμορφώνουν και το ένα από τα κριτήρια⁸⁵ χρονολόγησης του οικοδομήματος στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.⁸⁶ Μολονότι οι οκτάπλευροι στύλοι ήδη από την αρχαϊκή εποχή αποτελούν στοιχείο της αρχιτεκτονικής για την υπόλοιπη Ελλάδα⁸⁷, στην Ήπειρο θα πρέπει να κατέβουμε στον 3ο αι. π.Χ. για να εντοπίσουμε τη χρήση τους.

Το πρόβλημα της σχετικής χρονολόγησης του ναού δεν έχει συζητηθεί διεξοδικά, γιατί εκκρεμεί η μελέτη του. Θα μπορούσε, όμως, να επικαλεσθεί κανείς το γεγονός ότι ο αμμόλιθος χρησιμοποιείται μόνο κατά την ανοικοδόμηση του Ιερού στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.⁸⁸ και να αποδεχθεί τη

84. Σ. Δάκαρης, *ό.π.*, 35, εικ. 3.

85. Ισχυρό επίσης κριτήριο αποτελεί η τοιχοδομία του ναού κατασκευασμένη από μικρά λιθάκια, όπως και στο οικοδόμημα Μ (οικία των ιερών;) του τέλους του 4ου αι. π.Χ., Σ. Δάκαρης *ΑΔελτ.* 18, 1963, Χρον. σ. 149, του ίδιου, *ΠΑΕ* 1966, 80, του ίδιου, *Δωδώνη*, 56, καθώς και ένα πλήλιο λεοντόκρανο στέγης του 4ου ή μάλλον του πρώιμου 3ου αι. π.Χ., Σ. Δάκαρης, *ΠΑΕ* 1967, 35.

86. Οι ισόπλευροι ή ισομήκεις οκτάπλευροι στύλοι αποτελούν ένα από τα ιδιώματα της αρχιτεκτονικής έκφρασης της ΒΔ Ελλάδας, S. Dakaris-W. Höpfner-L. Schwandner, «Kassope. Bericht über die Ausgrabungen einer spätklassischen Streifenstadt in Nordwestgriechenland» στο W. Höpfner-L. Schwandner, *Haus und Stadt im klassischen Griechenland I* (1986), 121, H. Lauter, *Architektur im Hellenismus* (1986), 189. Είναι σε χρήση από τα τέλη του 4ου ή αρχές του 3ου αι., Σ. Δάκαρης *ΠΑΕ* 1967, 35-36 και κατ' άλλους στα τέλη του 3ου αι., W. Höpfner-L. Schwandner, *ό.π.* σημ. 184, Hammond, *Epirus*, 666, 672 κε., 701 κ.ε. Η στοά προς Ν. της σκηνής του θεάτρου της Δωδώνης, χρονολογούμενη στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. φέρει δεκατρείς οκτάπλευρους στύλους με δωρικά κιονόκρανα στη νότια πλευρά και δύο στη δυτική, Σ. Δάκαρης, *Το Ιερόν*, 28. Στην Πασσαρώνα, θρησκευτικό και πολιτικό κέντρο των Μολοσσών, βρέθηκαν κατά τις ανασκαφικές έρευνες του ναού του Διός χρονολογούμενος στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. τα λείψανα της βάσης ενός οκτάπλευρου στύλου, Δ. Ευαγγελίδης, *ΠΑΕ* 1952, 308 κε. Όμοιοι στύλοι από ασβεστόλιθο με αμμολιθικά δωρικά επίκρανα απαντούν στις στοές και μεταξύ των παραστάδων της εισόδου του Καταγωγίου της Κασσώπης, καθώς και στη στοά πίσω από το βουλευτήριο της πόλης, Σ. Δάκαρης, *Κασσώπη. Νεώτερες ανασκαφές 1977-1983*, Ιωάννινα 1984, 32, W. Höpfner-L. Schwandner, *ό.π.*, 91 - 92, 102 - 103, S. Dakaris, *Cassopaia and the Elean Colonies. Ancient Greek Cities Series*, 4, 1971, παρ. 125 - 126, εικ. 52. Άλλα παραδείγματα απαντούν στο Βουθρωτό, στη Φοινίκη και στη Βύλλιδα.

87. Πρβλ. τους αρχαϊκούς στύλους από την Ακρόπολη, *BSA XL* (1939 - 40), πίν. 7, 8 και πίν. 8, 9-10, σ. 37 εικ. 11 καθώς και από τον αρχαϊκό ναό στον Προφήτη Ηλία στον Υμηττό, Ν. Κοτζιάς, *ΠΑΕ* 1949, 67 εικ. 11α.

88. Κατά την ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων από τους Αιτωλούς κτιρίων του Ιερού της Δωδώνης και την κατασκευή νέων δεν χρησιμοποιείται ο εύθριπτος αμμόλιθος παρά μόνο ως οικοδομικό υλικό, Σ. Δάκαρης, *ΠΑΕ* 1967, 35 σημ. 2, 36. Περισσότερα για το θέμα βλ. σχετική βιβλιογραφία σημ. 8.

χρονολόγηση στο πρώτο μισό του 3ου αι. π.Χ.⁸⁹ Η παράλληλη λατρεία της Αφροδίτης Αινειάδος στην Αμβρακία, την πολιτική έδρα του Πύρρου, και στη Δωδώνη, που βρισκόταν υπό τον έλεγχο των Μολοσσών, καθώς και η χρονολόγηση του ναΐσκου (Λ) στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. αναδεικνύουν τον προπαγανδιστικό σκοπό του θρησκευτικού νεωτερισμού του Πύρρου: η καθιέρωση του λατρευτικού νεωτερισμού σχετίζεται με τη διεκδικησή του, όπως ήδη σημειώσαμε, από τους Ρωμαίους των κληρονομικών δικαιωμάτων των Μολοσσών επί της Τροίας. Αν αυτή η ερμηνεία είναι σωστή, η κατασκευή ενός ναΐσκου προς τιμήν της Αφροδίτης Αινειάδος θα είχε πολιτική σημασία για τον Πύρρο και μάλιστα δεν αποκλείεται να συνέβαλε και οικονομικά στην κατασκευή του.

Με τον Πύρρο ο Σ. Δάκαρης έχει συνδέσει και το θέατρο της Δωδώνης⁹⁰, την πρώτη οικοδομική φάση του οποίου χρονολογεί στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. (Εικ. 7). Τα στοιχεία στα οποία στηρίζεται η χρονολόγηση του θεάτρου είναι τα ανασκαφικά δεδομένα, η γενική αρχιτεκτονική μορφή του θεάτρου και το σύστημα τοιχοδομίας των αναλημμάτων. Αντεπιχείρημα στη συσχέτιση του θεάτρου με τον Πύρρο αποτελεί η έλλειψη επιγραφικών ή φιλολογικών μαρτυριών που επικαλείται η Β. Schmidt-Dounas⁹¹. Το θέατρο οικοδομείται εκτός του εξωτερικού περιβόλου του Ιερού της Δωδώνης και ανταποκρίνεται στις δραματοургές ανάγκες, παρ' όλ' αυτά είναι μια πολυδάπανη κατασκευή⁹² για να φιλοξενεί μόνο ένα περιορισμένο αριθμό θεατρικών παραστάσεων. Αν λάβουμε, όμως, υπόψη και τον χρονολογικό προσδιορισμό της πρώτης φάσης του θεάτρου, δημιουργείται μια ενδιαφέρουσα προβληματική σχετικά με τη λειτουργία και τη χρηματοδότηση του οικοδομήματος.

Ο αυξανόμενος αριθμός των θεάτρων που αποκαλύπτουν οι ανασκαφικές έρευνες στην Ήπειρο, ασφαλώς υπογραμμίζει τη σημασία της θεατρικής παιδείας άρρηκτα συνδεδεμένης με τη ζωή των πόλεων. Παράλλη-

89. Σ. Δάκαρης, ε.α., 38.

90. Δάκαρης, Το Ιερόν, 18, 38. Τον ακολουθούν οι Hammond, Epirus, 582, Cabanes, L'Épire, 331, Hintzen - Bohlen, Herrscherrepräsentation, 72. Για το θέατρο πρβλ. και S. Gogos, JÖAI 59 (1989), Beibl. 114 κε. εικ. 1-2.

91. Β. Schmidt - Dounas, στο Briggmann - Steuben, Schenkungen, 470 αριθ. καταλ. 406 [Α]. Ανάλογη θέση διατυπώνει και ο Schalles ε. α. (σημ. 53).

92. Για τη δαπάνη ενός θεάτρου βλ. R.E. Wycherley, How the Greeks built cities, 1962², 161-62.

λα, όμως, η γειτνίαση του θεάτρου με δημόσια οικοδομήματα, όπως στην Αμβρακία, στην Κασσώπη, στη Φοινίκη, στο Βουθρωτό, στη Νίκαια και στη Βύλλιδα υποδηλώνει και άλλες πολιτικές πράξεις που καλύπτουν τις ανάγκες της δημόσιας ζωής των Ηπειρωτών. Είναι γνωστόν, άλλωστε, ότι οι θεατρικές κατασκευές χρησίμευαν και ως τόπος συνάθροισης των πολιτών⁹³, ενώ στην πρώιμη κυρίως μορφή των πόλεων ο χώρος συγκέντρωσης των πολιτών ονομαζόταν ορχήστρα⁹⁴. Επομένως το θέατρο της Δωδώνης θα μπορούσε να φιλοξενήσει τη συνέλευση των αντιπροσώπων της Ηπειρωτικής Συμμαχίας; Το σύγχρονο βουλευτήριο (Ε2) χωρητικότητας πολλών εκατοντάδων ανθρώπων, πολύ περισσότερων από τους αντιπροσώπους της Συμμαχίας, οικοδομημένο εντός του περιβόλου του Ιερού και σε γειτνίαση με το Πρυτανείο (Ο), φαίνεται ότι αποκλείει αυτή την πολιτική λειτουργία του θεάτρου⁹⁵.

Η έλλειψη οποιασδήποτε φιλολογικής ή επιγραφικής μαρτυρίας ίσως να αποτρέπει κατ' αρχήν την προώθηση περαιτέρω υποθέσεων σχετικών με τον εμπνευστή της ιδέας για την κατασκευή του μνημείου, τη χρήση του και ενδεχομένως τους χρηματοδότες. Καθώς όμως η χρονολόγηση του μνημείου προσδιορίζεται στο πρώτο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ., φέρνει συνειρμικά στο νου τον Πύρρο. Η χρηματοδότηση ενός θεάτρου είναι δυνατή τόσο από τους δημόσιους πόρους μιας πόλης όσο και από την οικονομική ενίσχυση πλούσιων πολιτών⁹⁶ ή ηγεμόνων της ελληνιστικής εποχής σε πόλεις του βασιλείου τους και σε περιοχές που ελέγχουν. Οι δωρεές κατά κανόνα δεν αφορούν ολόκληρο το οικοδόμημα, αλλά κυρίως αρχιτεκτονικά μέλη του θεάτρου⁹⁷. Η πόλη τιμά τους δωρητές με την αναγραφή της δωρεάς τους στο μνημείο, με την ανέγερση τιμητικού ανδριάντα ή με την ανάθεση της οργάνωσης και της επίβλεψης των οικοδομικών εργασιών. Για τα θέατρα των ελληνιστικών χρόνων υποθέτουμε ανάλογες δωρεές των βασιλέων στηριζόμενοι σε φιλολογικές μαρτυρίες και επιγραφές οι οποίες, ωστόσο, δεν ανευρέθησαν στα ίδια τα οικοδομήματα⁹⁸.

93. F. Kolb, *Agora und Theater, Volks - und Festversammlung*, AF 9 (1981), 88 κε., Chr. Schwingenstein, *Die Figurenausstattung des griechischen Theatergebäudes* (1977) 15 σημ. 5-7, 87 κε., 90 κε.

94. Kolb, ε.α., 3 κε., 15 κε.

95. Kolb, ε.α., 90 σημ. 14.

96. W. Tarn, *Die Kultur der hellenistischen Welt* (1966), 127.

97. Chr. Schwingenstein ε.α., 77 κε.

98. Η έρευνα αποδίδει για παράδειγμα την κατασκευή του προσκηνίου του θεάτρου

Στην πολιτική πρωτεύουσα του κράτους του Πύρρου, την Αμβρακία, οι ανασκαφικές έρευνες αποκάλυψαν το μικρό θέατρο χρονολογούμενο στα τέλη του 4ου ή μάλλον στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.⁹⁹ Στην πρόσοψη του προσκηνίου υπήρχαν 6 ιωνικοί ημικίονες από αμμόλιθο με ιωνικό επιστύλιο από το ίδιο υλικό. Τμήμα του μεγάλου θεάτρου της Αμβρακίας, περιίπου σαν το θέατρο της Δωδώνης, αποκαλύφτηκε κοντά στον ναό του Απόλλωνα χρονολογούμενο από την ανασκαφέα¹⁰⁰ στα τέλη του 4ου ή αρχές του 3ου αι. π.Χ. Μέσα στο γνωστό πνεύμα της προβολής του Μολοσσικού οίκου και ειδικότερα του Πύρρου —ο οποίος, μεταξύ των άλλων, κατέβαλε ιδιαίτερη προσπάθεια να συνδεθεί με αρχαϊστές παραδόσεις η Αμβρακία με τη Μολοσσία¹⁰¹— αποτελεί βάσιμη υπόθεση ο ίδιος να ενδιαφέρθηκε και να ενίσχυσε οικονομικά την ανέγερση θεάτρου στο πανηπειρωτικό ιερό. Η υπόθεση αυτή αποκτά διαστάσεις, αν λάβουμε υπόψη την προπαγανδιστική του τακτική και την πολιτική του βούληση να ενισχυθεί ο πανελλήνιος χαρακτήρας του δωδωναίου ιερού. Είναι πρόδηλο ότι ένα τέτοιο μνημείο με τις πλατιές καμπύλες και τα πανύψηλα πυργοειδή αναλήμματα, που ήταν το εμφανέστερο του Ιερού, προοριζόταν για πανελλήνια προβολή. Η πράξη του, επομένως, ήταν ανάλογη με το επιδειξιακό πνεύμα των Διαδόχων και ενίσχυε το κύρος του ως ηγεμόνα.

Την υπόθεση αυτή στηρίζει και η ανανέωση στα χρόνια της βασιλείας του Πύρρου της εορτής των Ναϊών που περιελάμβαναν δραματικούς, μουσικούς, γυμνικούς αγώνες και αρματοδρομίες¹⁰². Η πολιτική σκοπι-

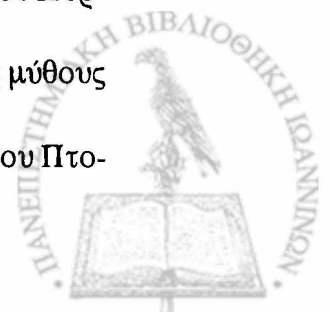
των Οινιάδων στον Φίλιππο Ε΄, H. Bulle, *Untersuchungen am griechischen Theater* (1928), 97, B. Schmidt - Dounas, στο *Brigmann - Steuben, Schenkungen*, 465 αριθμ. καταλ. 400[A] με τη σχετική βιβλιογραφία, ενώ την ανακαίνιση του θεάτρου στους Δελφούς συνδέει με τον Ευμένη Β΄, B. Schmidt - Dounas, ε.α., 153 αριθμ. καταλ. 93[A] με τη σχετική βιβλιογραφία ή του θεάτρου του Διονύσου με τον Αριοβαρζάνη και το γιο του, E. Fiechter, *Das Dionysostheater in Athen III, Einzelheiten und Baugeschichte* (1956), 42.

99. Η. Ανδρέου, *ΑΔελτ.* 31 (1976), *Χρον.* Β2, 199 - 201, σχέδ. 1, πίν. 146 - 148, του ίδιου, *ΗπΧρον.* 25 (1983), 9 - 23. Τη χρονολόγηση στην εποχή του Πύρρου ενισχύει η μελέτη της κεράμωσης της στέγης της σκηνής, Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, ο.π. (σημ. 64), 120, 122-123.

100. Π. Καρατζένη, *ΑΔελτ.* 37 (1982), *Χρον.* Β2, 263. Την ύπαρξη αυτού του θεάτρου υπέθετε ο Hammond, *Epirus*, 142, 147, 584, 664, που το τοποθετούσε στην εποχή του Πύρρου.

101. Για τη σύνδεση της Αμβρακίας και της Δωδώνης με τους γενεαλογικούς μύθους των Μολοσσών βλ. Δάκαρης, *οι Μύθοι*, 123-124.

102. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αθήναιου, 5, 203α έλαβαν μέρος άρματα του Πτο-

μότητα επέβαλε την καθιέρωση με λαμπρότητα της γιορτής των Ναϊών, τα οποία την εποχή αυτή έχουν χαρακτήρα ομοσπονδιακό¹⁰³.

Θεωρητικά δεν μπορεί να αποκλειστεί και η χρήση του μνημείου για τη συγκέντρωση των φίλων¹⁰⁴ του Αιακίδη, που προέρχονταν όχι μόνο από το βασίλειο του Πύρρου, αλλά και από τις περιοχές που κατατούσε, και οι οποίοι αποτελούσαν το πολεμικό συμβούλιο του βασιλιά, καθώς και του επίλεκτου σώματος των *σωματοφυλάκων*¹⁰⁵. Παρά την κυριαρχία των Μολοσσών, η συνταγματική θέση¹⁰⁶ του Πύρρου μέσα στην Ηπειρωτική Συμμαχία ασφαλώς θα απέτρεπε τη χρήση του βουλευτηρίου (Ε2) για έναν τέτοιο σκοπό. Αντίθετα η συγκέντρωση των στρατηγών και φίλων από τη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, την Αιτωλία, την Ακαρνανία, καθώς και από τα υπόλοιπα ηπειρωτικά φύλα στο θέατρο της Δωδώνης εξυπηρετούσε την πολιτική του προπαγάνδα. Στην προκειμένη περίπτωση ακολούθησε το παράδειγμα των Μακεδόνων *εταίρων*¹⁰⁷ του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου, οι οποίοι συγκεντρώνονταν στο θέατρο των Αιγών. Είναι προφανές ότι το θέατρο σχεδιάστηκε και οικοδομήθηκε για να λειτουργήσει κατ' αρχήν ως θέατρο, αλλά ταυτοχρόνως να εξυπηρετήσει και άλλες λειτουργίες συνδεόμενες με τη βασιλεία με το ειδικό βάρος που είχε στους Ηπειρώτες, ενώ η αρχιτεκτονική του σύνθεση ενσωματώνει και τα τοπικά αρχιτεκτονικά ιδιώματα.

Ενδεικτικά της βασιλικής επιμέλειας για την οικοδόμηση των κτισμάτων στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω αποτελεί και η χρήση δαπανηρών για την Ήπειρο υλικών, όπως ο αμμόλιθος για τα αρχιτεκτονικά μέλη και οι λίθινοι κέραμοι, ενώ για την αρχιτεκτονική σύνθεση¹⁰⁸ υιοθετού-

λεμαίου Σωτήρος και της συζύγου του Βερενίκης, πεθεράς του Πύρρου. Τα λείψανα βάρθρου κατάλληλου να στηρίξει άρμα φαίνεται να επαληθεύουν την παραπάνω φιλολογική μαρτυρία, σχετικά βλ. Ν. Κατσικούδης, ο.π. (σημ. 12), 40-41.

103. Η άνθησή τους, ωστόσο, συμπίπτει με τη λειτουργία του Κοινού των Ηπειρωτών, όταν αναγνωρίζονται ως ισολύμπιοι και μετατρέπονται σε πανελλήνιους αγώνες, σχετικά βλ. P. Cabanes, *Les concours des Naia de Dodone, Nikephoros 1* (1988), 49-84.

104. Για το στρατιωτικό περιβάλλον του Πύρρου βλ. Πλουτ. Πύρρ. 15,7. 21,15· πρβλ. Βάρτσος, Πύρρος, 41 σημ. 3,4, Kienast, *Pyrrhos*, 133.

105. Πλουτ. Πύρρ. 15,7. 24,5.

106. Για το πρόβλημα σχετικά βλ. σημ. 52.

107. H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage* (1926), 30 κε..

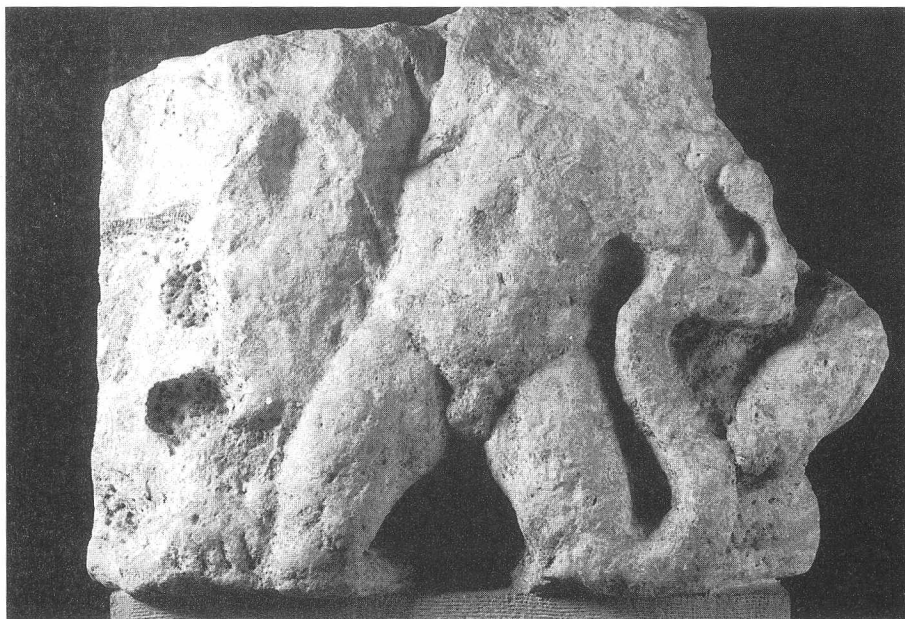
109.

108. Ευαγγελίδης-Δάκαρης, *Ιερά Οικία*, 152 - 159.

νται κλασικές μορφές. Πρέπει να σημειώσει κανείς ότι η φροντίδα και πιθανώς η γενναιοδωρία του Πύρρου στο Ιερό της Δωδώνης αποτελούσε, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, την πραγματοποίηση του ανεκπλήρωτου σχεδίου του Αλεξάνδρου και συγχρόνως παρείχε ελπίδες στον Αιακίδα, συνεχιστή της παράδοσης του Μακεδόνα. Με την ανακαίνιση, δηλαδή, της Δωδώνης και την ηγεμονική προβολή του στο Ιερό, ο Πύρρος διαμόρφωνε και βελτίωνε την εικόνα του στο πανελλήνιο· όμως ο αιφνίδιος θάνατος ανέκοψε την ολοκλήρωση του έργου του. Είναι πρόδηλο ότι χωρίς να εμφανίζεται ο ίδιος ο βασιλιάς ως δωρητής, η ανοικοδόμηση του Ιερού συνδέεται στενά με τον Πύρρο, καλύπτει τους πραγματικούς του σκοπούς, αναδεικνύει την πολιτική του διορατικότητα και την πνευματική καλλιέργεια του ηγεμόνα.

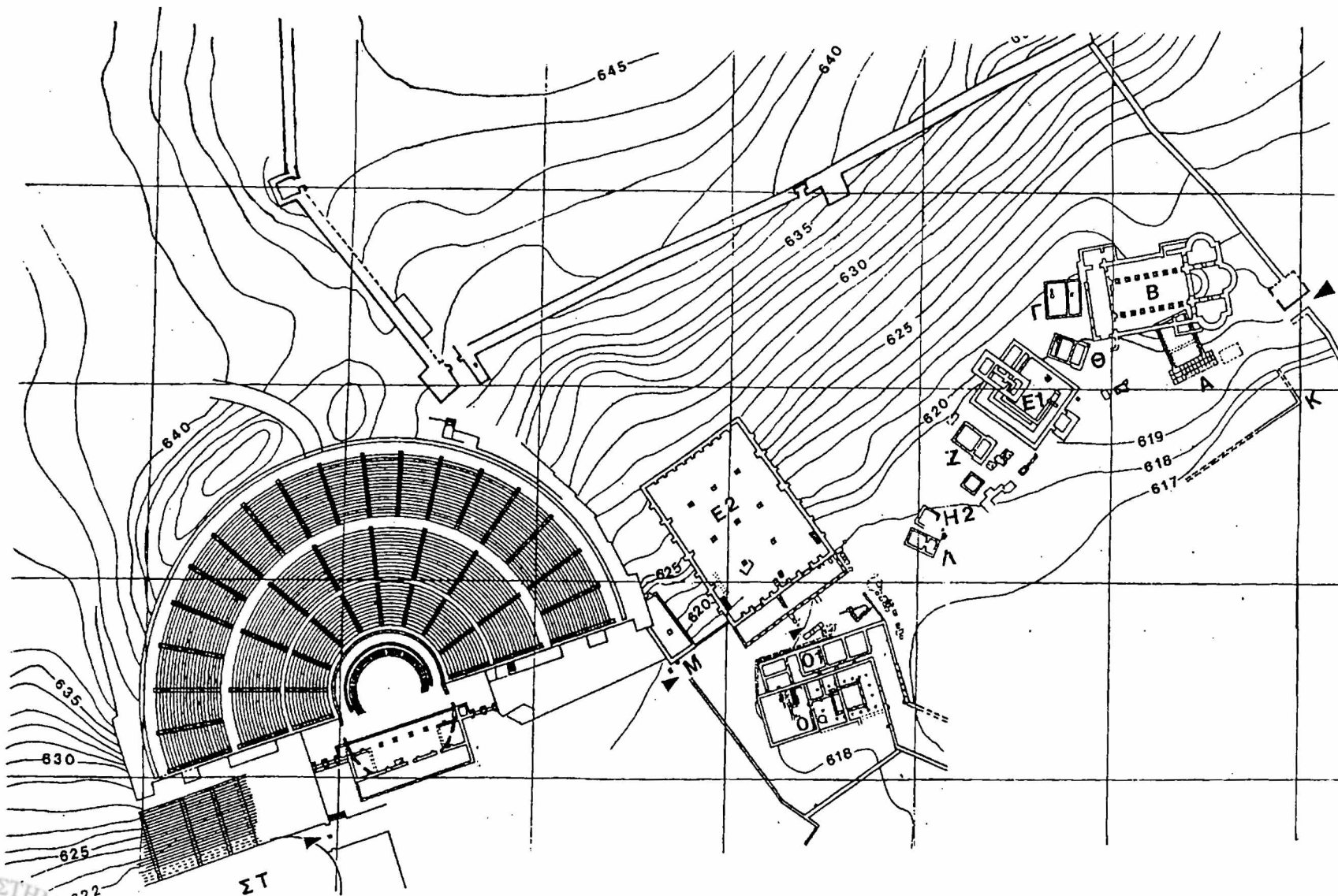

Πίν. 1.α. Το ανάγλυφο του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων, αριθ. ευρ. 4612.

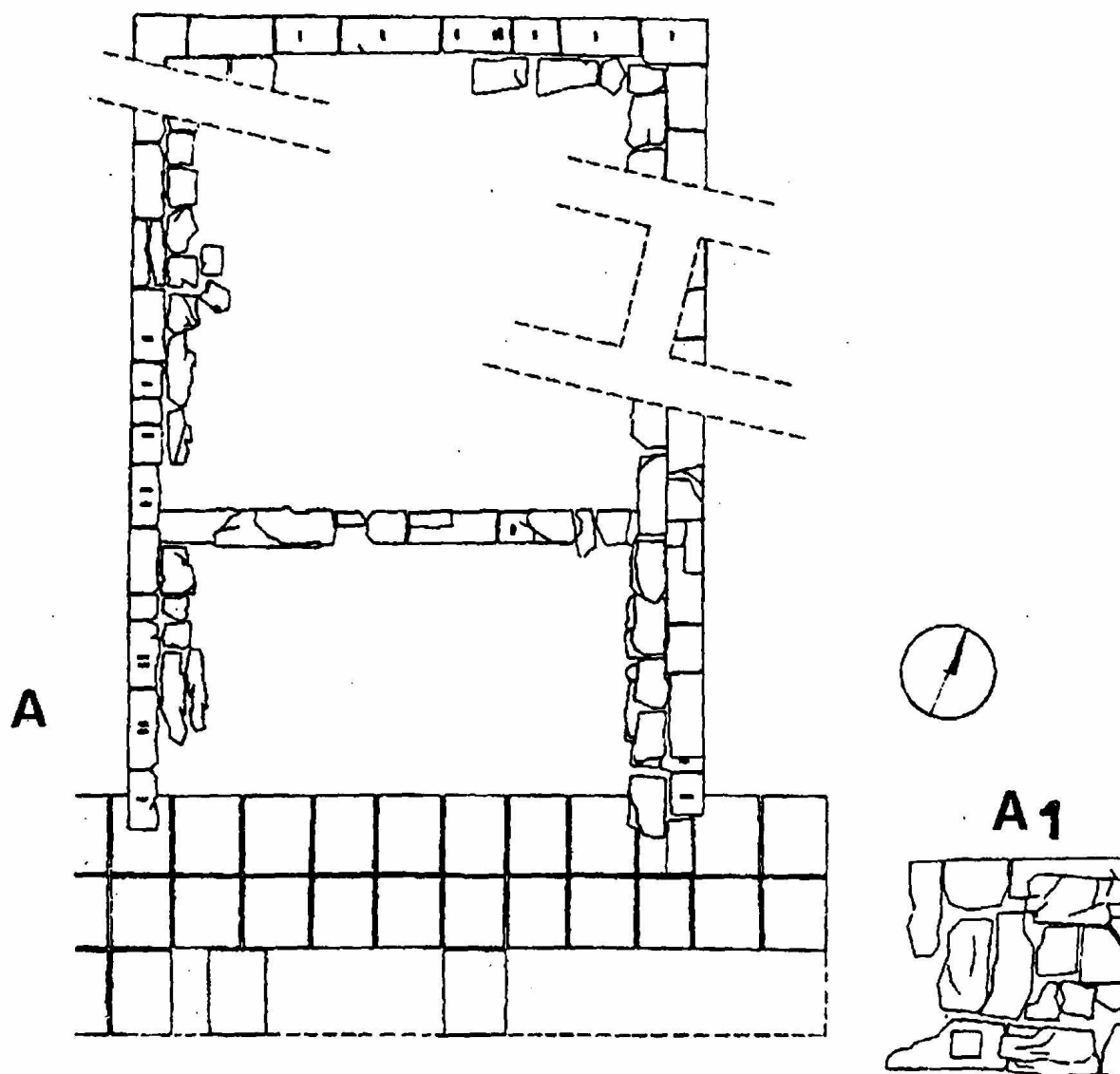

β. Ο καρκίνος στο ανάγλυφο 4612, λεπτομέρεια.

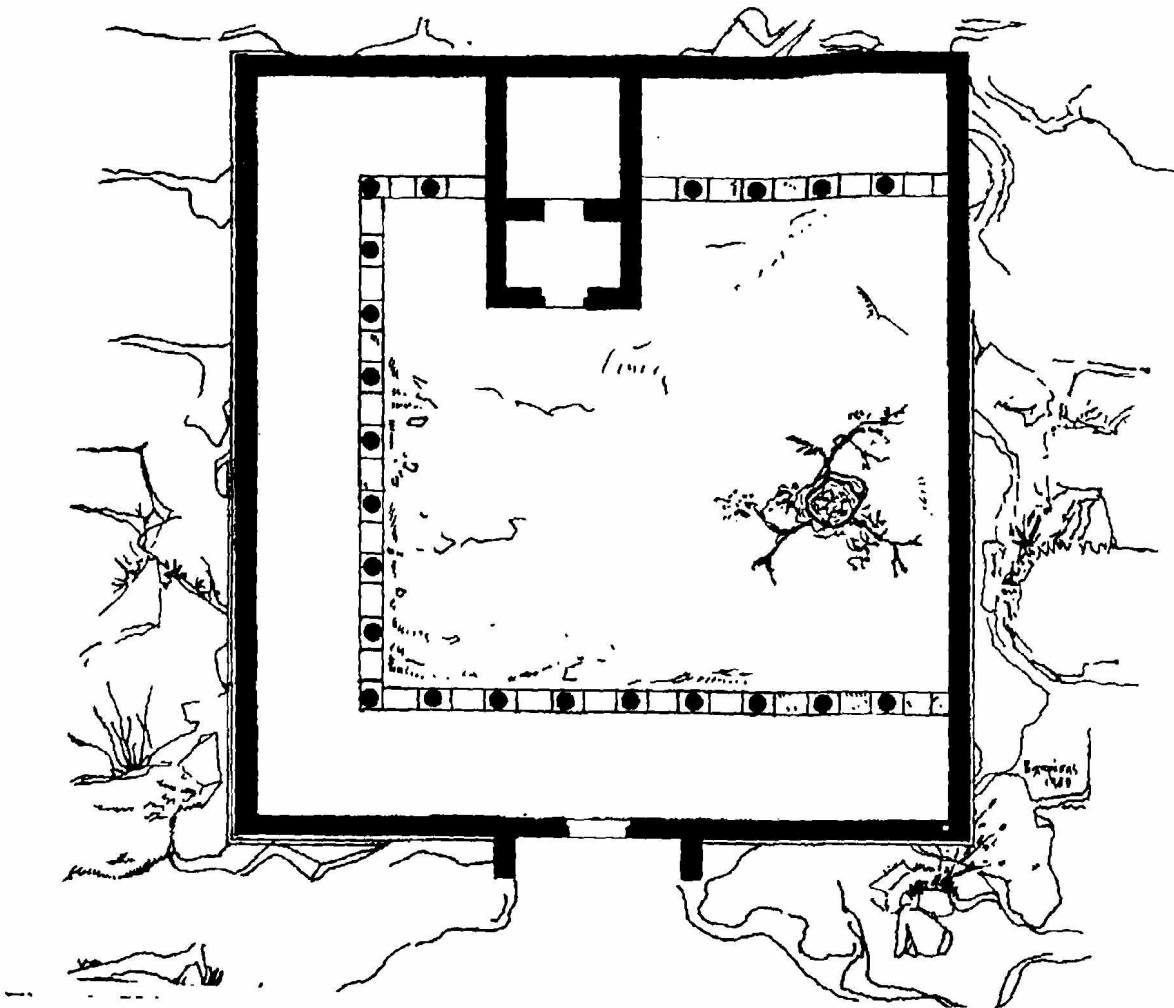
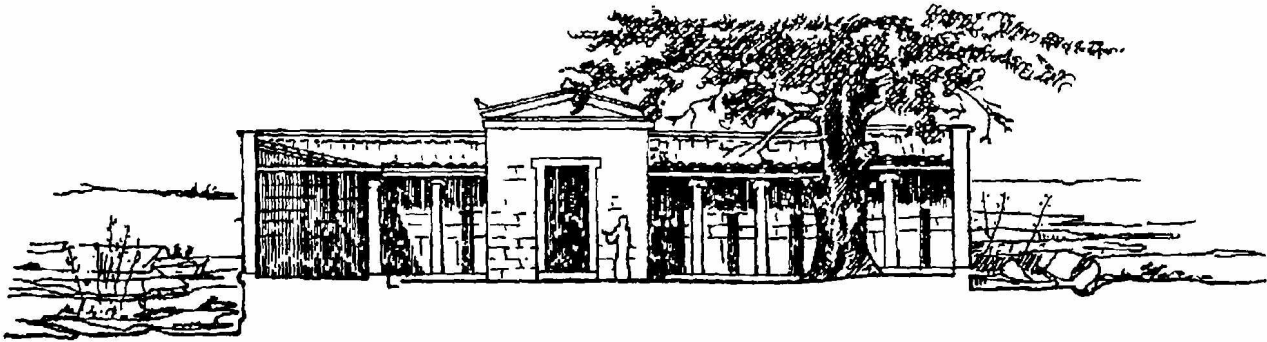

Εικ. 1: Κάτοψη του ιερού της Δωδώνης και τμήματος της ακρόπολης.

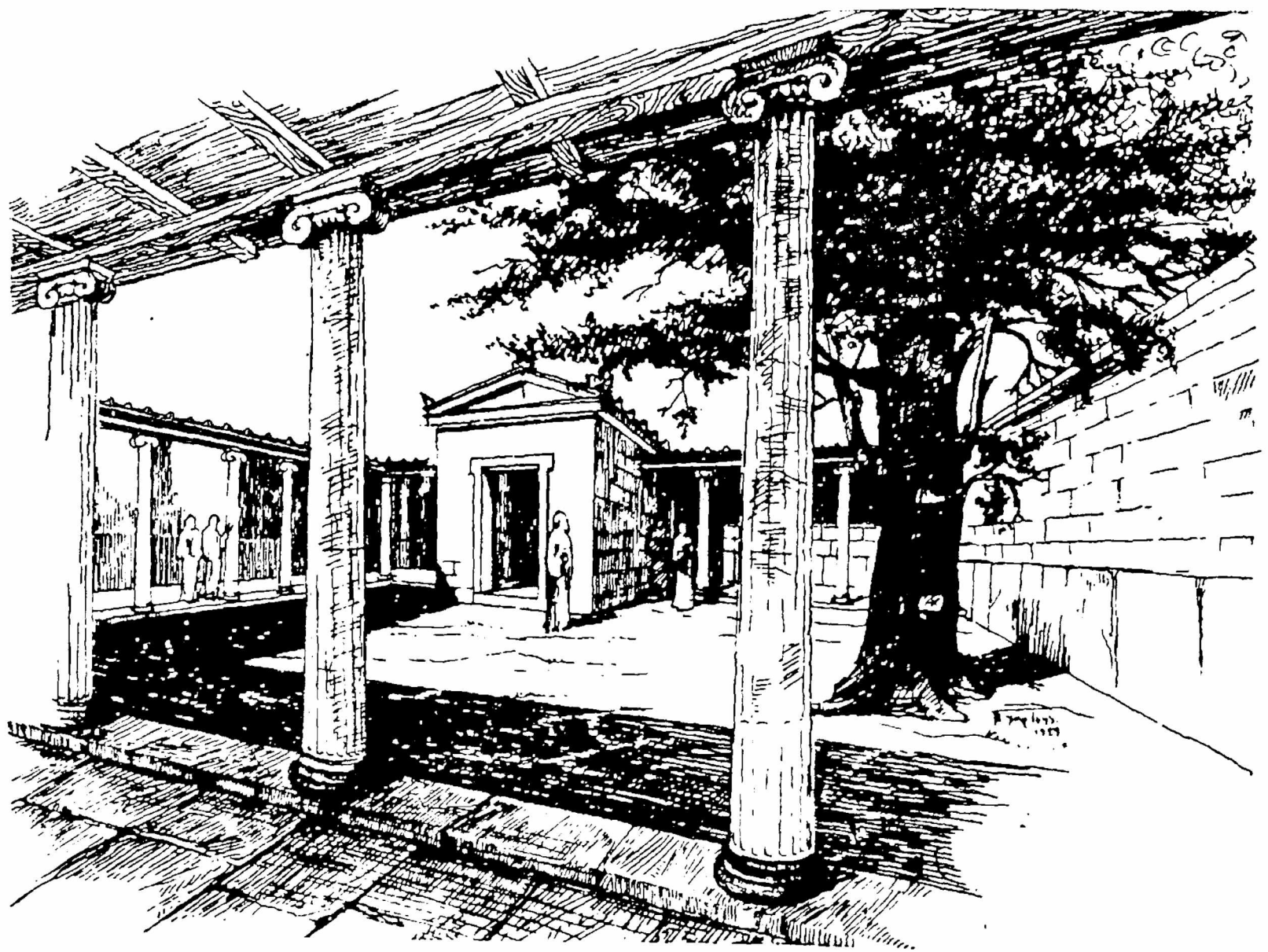

Εικ. 2: Ο ναός του Ηρακλή (A) με τον βωμό (A1).
 (Από Σ. Δάκαρη, Δωδώνη. Αρχαιολογικός οδηγός, Ιωάννινα 1995, εικ. 21).

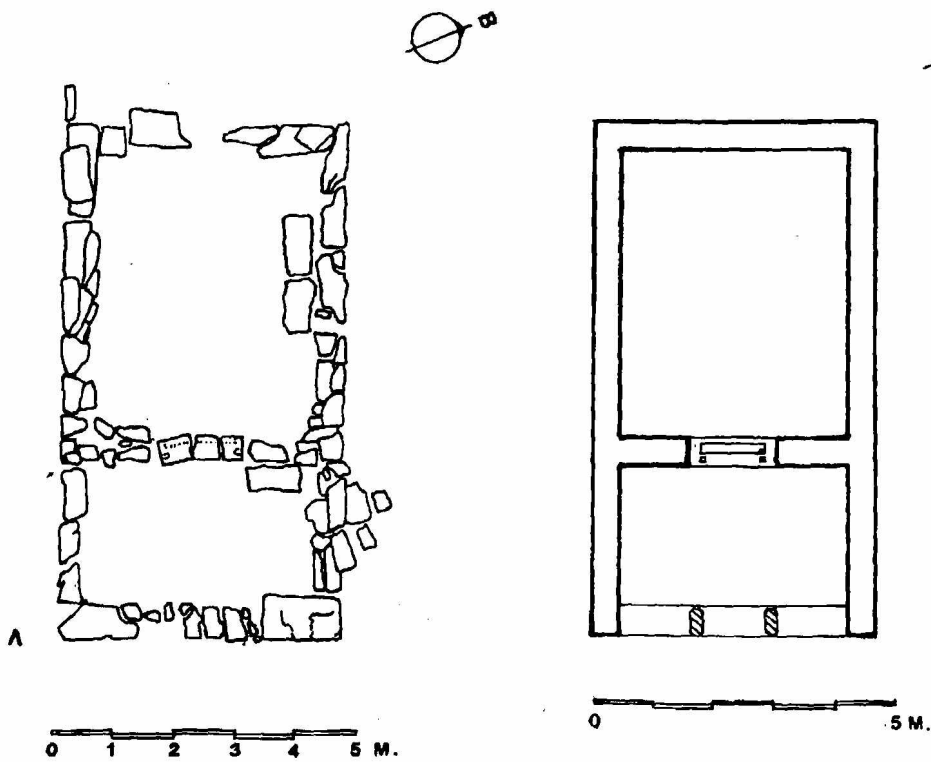

Εικ. 3: Κάτοψη και τομή της Ιεράς Οικίας.
(Από Σ. Δάκαρη, Δωδώνη. Αρχαιολογικός οδηγός, Ιωάννινα 1995, εικ. 11).

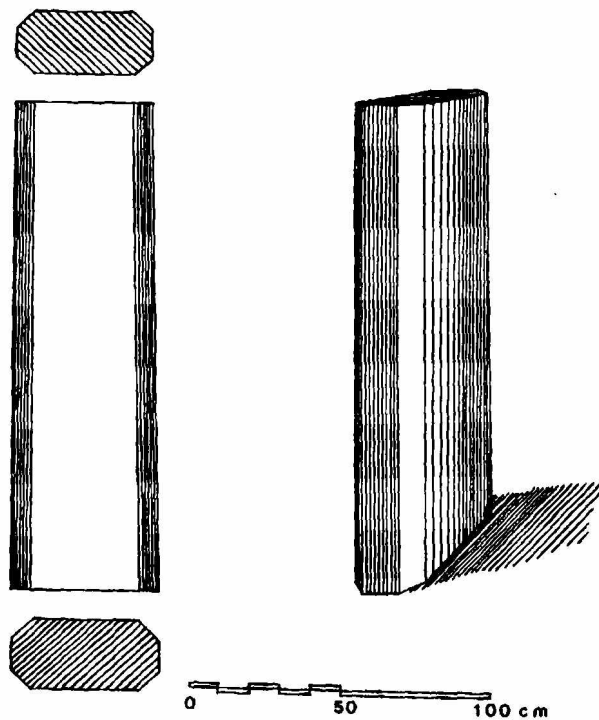

*Εικ. 4: Αναπαράσταση του εσωτερικού της Ιεράς Οικίας, αρχές 3ου αι. π.Χ.
(Από Σ. Δάκαρη, Δωδώνη. Αρχαιολογικός οδηγός, Ιωάννινα 1995, εικ. 12).*

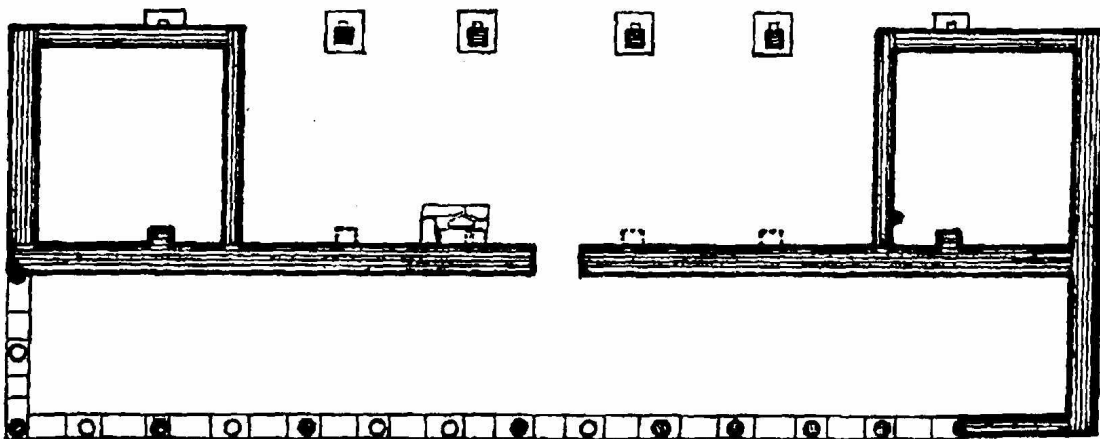
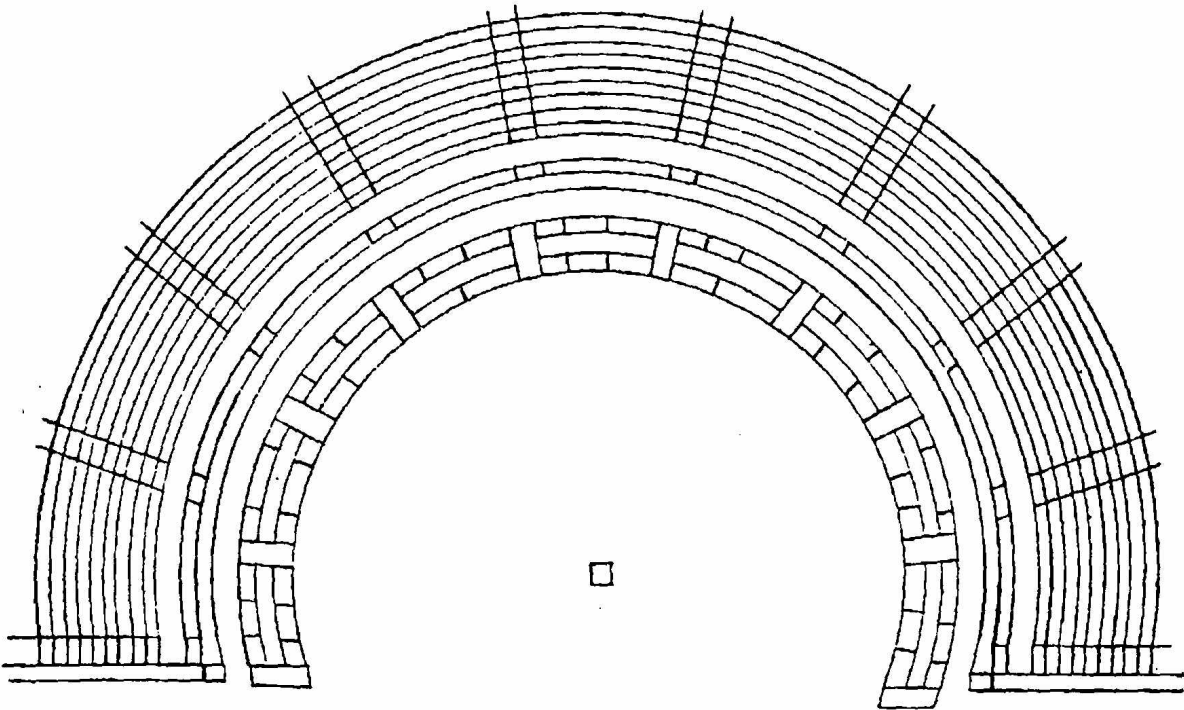

Εικ. 5: Κάτοψη και αναπαράσταση της κάτοψης του ναού της Αφροδίτης (Α).
(Από Σ. Δάκαρη, ΠΑΕ 1967, 34-35, εικ. 1, 2).

Εικ. 6: Τομή, όψη και προοπτική μορφή του οκτάπλευρου στύλου του ναΐσκου (Α).
(Από Σ. Δάκαρη, ΠΑΕ 1967, 36, εικ. 3).

ΚΑΤΟΨΗ ΣΚΗΝΗΣ

1^α ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1 0 1 2 3 4 Μ.

Εικ. 7: Κάτοψη της σκηνής του θεάτρου, αρχές 3ου π.Χ. αι.
(Από Σ. Δάκαρη, Το Ιερόν της Δαυδώνης, ΑΔ 16, 1960, Σχ. 9)

ZUSAMMENFASSUNG

INDIZIEN FÜR DIE HERRSCHAFTLICHE REPRÄSENTATION VON PYRRHOS IM HEILIGTUM VON DODONA

N. Katsikoudis

In der Ausstellung des Museums von Ioannina befindet sich das Relief (Taf. Ia-b) Inv. Num. 4612; es wurde am Tempel des Herakles in Dodona gefunden und wird in der Zeit des Pyrrhos datiert. S. Dakaris hatte es als eine Metope von dem einzigen dorischen Tempel in Dodona bezeichnet. Aus den vorliegenden Untersuchungen geht hervor, daß das Relief unfertig (Hemiteles) geblieben ist; es scheint, daß das Relief nicht als dorische Frieze verwendet wurde. Aufgrund seines Stils läßt es sich in die erste Hälfte des dritten Jahrhunderts datieren, in die Zeitspanne der Regierung von Pyrrhos.

Auf dem Relief von Dodona ist vielmehr Herakles mit Hydra, Iolaos und der Krebs zu erkennen. Das ikonographische Thema könnte ein konkreter Hinweis daraufhin sein, daß es für «propagandistische» Zwecke genutzt wurde und diene den herrschaftlichen und politischen Plänen von Pyrrhos. Nach literarischen Quellen (Cassius Dion 40, 28; Ioannis Zonaras 8, 4, 3) verglich Pyrrhos die Römer mit der Hydra. Daraus läßt sich entnehmen daß das Relief als Pyrrhos Stiftung an Dodona zu betrachten ist. Demzufolge strebte Pyrrhos an, gemeinsam mit den anderen Diadochen gegen die aufkommende Macht von Rom zu kämpfen.

Pyrrhos Politik, wie bekannt, war an Griechenland und an dem griechischen Westen orientiert. Er bemühte sich diese Politik auf verschiedenen Ebenen und insbesondere durch kulturpolitische «Maßnahmen» zu realisieren. Im Rahmen seiner kulturpolitischen Bemühungen läßt sich auch der Ausbau der dodonäischen Stätte des alterwürdigen Zeusorakels interpretieren; sein Ziel war das uralte Heiligtum als panhellenisches Zentrum hervorzuheben. Ihm wird ebenfalls der Ausbau der neuen Umfassungsmauer und der Stoa des Zeustempels (Abb. 3, 4), sowie der Ausbau bzw. die Aufsicht des großen Theaters (Abb. 7) zugeschrieben. Des weiteren, um seine politischen Ansprüche außerhalb von Epiros auszudehnen, führte er religiöse Neuerungen ein. In diesem Sinne lassen sich die Einführung des Herakleskultes und der Kult von Aphrodite Aenias im Heiligtum von

Dodona sowie die Einrichtung von beiden Tempeln A und Λ (Abb. 1, 2, 5) erklären. Zu diesem Zweck hängte er die von den Römern und Makedoniern erbeuteten Schilden an den Säulen der Stoa vom Zeustempel auf. Dadurch strebte Pyrrhos an, seinen siegreichen Zug zu demonstrieren. Eine weitere indirekte Form der herrschaftlichen Repräsentation ist die Einrichtung eines Ehrenmonumentes eventuell für Ptolemaios I. Hinzu kommt die Erneuerung der Naia Festen zu Ehren von Zeus.

Die obige Kulturpolitik von Pyrrhos im dodonaïsche Heiligtum, aber auch im ganzen Epirus, brachte seinen politischen Scharfsinn zutage. Sein abrupter Tod setzte diesen Ambitionen ein frühes Ende.

